

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA PSIHOLOGIJU

PRIMJENA TEORIJE RAZLOŽITE AKCIJE U PREDIKCIJI
ZALAGANJA ZA ESPERANTO

Diplomski rad

Mentorica: Doc. dr. sc. Željka Kamenov

Danijela Drakula
Travanj 2003.

S A D R Ž A J

1.	UVOD.....	5
	1.1.1. STAV.....	5
	1.1.2. ODNOS STAVA I PONAŠANJA.....	6
	1.1.3. Teorija razložite akcije Martina Fishbeina i Iceka Ajzena	14
	1.2. ESPERANTO: IDEJA, JEZIK, KULTURA, ZAJEDNICA, PLANOVI.....	17
	1.3. Ispitivanje stavova i provjera modela TRA u esperantskoj zajednici.....	22
2.	CILJ I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA.....	25
3.	METODA.....	26
	3.1. SUDIONICI.....	26
	3.1.1. Esperantska populacija.....	27
	3.2. POSTUPAK.....	30
	3.3. INSTRUMENTARIJ.....	31
	3.3.1. Skala stavova prema širenju esperanta.....	31
	3.3.2. Upitnik "Esperanto - 2001".....	34
4.	ANALIZA PODATAKA I RASPRAVA.....	36
	Provjera osnovnog modela razložite akcije.....	36
	4.1. Skala stavova.....	36
	4.1.1. Određivanje dobne granice za ispitivanje socijalnih stavova vezanih uz esperanto.....	36
	4.1.2. Metrijske karakteristike skale stavova.....	37
	4.1.3. Stavovi esperantista prema širenju esperanta.....	38
	4.2. Skala subjektivnih normi.....	43
	4.2.1. Metrijske karakteristike skale subjektivnih normi.....	43
	4.2.2. Subjektivne norme esperantista za širenje esperanta.....	43
	4.3. Mjere bihevioralnih namjera i ponašanja.....	44
	4.4. Provjera osnovnog modela razložite akcije.....	49
	4.4.1. Stav i subjektivna norma kao prediktori bihevioralne namjere.....	55

4.4.2. Manji udio subjektivne norme u predviđanju bihevioralnih namjera.....	56
4.4.3. Bihevioralna namjera kao prediktor ponašanja.....	58
4.4.4. Odnos stava, subjektivne norme i ponašanja.....	60
4.4.5. Korespondiranje mjerenih varijabli na osnovu četiri elementa: akcija, objekt, kontekst, vrijeme.....	62
4.4.6. Prednosti i nedostaci primjene peticije u svrhu prognoze i mjerenja stvarnog ponašanja - skupljanja potpisa.....	64
4.4.7. Završni komentar.....	69
5. ZAKLJUČCI.....	70
6. LITERATURA.....	72
7. PRILOZI.....	76

Sažetak

Glavni cilj istraživanja bio je pomoću osnovnog modela razložite akcije ispitati mogućnost predviđanja zalaganja za esperanto na uzorku esperantista. Ispitivanje modela provedeno je na uzorku 125 sudionika oba spola, starosti od 15-84. godine. Najveći broj sudionika ispitan je u Zagrebu u okviru radnih sastanaka i klupskih okupljanja esperantista, a dio u drugim gradovima Hrvatske (Rijeka, Osijek, Varaždin, Đurđevac). Primijenjen je upitnik "Esperanto - 2001" konstruiran za potrebe ovog istraživanja, unutar kojeg se nalazi skala stavova za širenje esperanta izrađena u preliminarnom istraživanju na uzorku 49 studenata psihologije i 21 esperantiste.

Rezultati su pokazali da: (1) Esperantisti imaju visoko pozitivne stavove prema širenju esperanta kao što je i očekivano, ali i da su posebno osjetljivi na pitanja koja se bave uvođenjem esperanta u strukture EU-a; (2) Esperantisti percipiraju malu socijalnu podršku okoline u širenju esperanta kao što je i očekivano, pri čemu esperantska zajednica ima najveća očekivanja u pogledu širenja esperanta, ali članovi nemaju razmjerno visoku motivaciju da očekivanjima i udovolje; (3) Provjera prediktivnosti zalaganja za širenje esperanta na temelju modela razložite akcije provedena je u odnosu na tri ponašanja: potpisivanje peticije, skupljanje potpisa peticije i odabir broja potpisa. Obzirom na malu osjetljivost mjera bihevioralne namjere i ponašanja, potpisivanje nije analizirano putem modela. Dobiveni rezultati su u skladu s modelom kod ispitivanja medijatorne uloge bihevioralne namjere za utjecaj stava na ponašanja. Posredni utjecaj norme na ponašanja nije dokazan zbog neznačajnosti norme u predviđanju rekodirane bihevioralne namjere i predviđanju odabira broja potpisa. Također je postignuta slaba prediktivnost skupljanja potpisa. Postavlja se pitanje opravdanosti upotrebe peticije pri predviđanju zalaganja za širenje esperanta.

Ključne riječi: stav-ponašanje, teorija razložite akcije, esperanto, stavovi i subjektivne norme vezani za širenje esperanta, peticija

1. U V O D

1.1.1. S T A V

Stav je jedan od najviše istraživanih konstrukata u okviru socijalne psihologije. Tri su osnovna razloga njegove popularnosti: (1) Kako ne pripada niti jednoj školi u psihologiji, njime se bave pristaše različitih psihologijskih pravaca; (2) oslobođen je dvojbe o prirodi postanka koja postoji kod velikog broja konstrukata u psihologiji - stav je nedvojbeno stečen putem socijalizacije, dakle u interakciji s okolinom; (3) smatra se da na osnovu nečijeg stava o objektu možemo prilično točno predvidjeti njegovo buduće ponašanje prema objektu. I konačno, kako ističe Zvonarević (1989), stavovi su popularni zato što se mogu relativno lako mjeriti, pa su najlakši put za objašnjavanje motiva koji imaju centralno značenje u razumijevanju ponašanja ljudi.

Stav je stečena, relativno trajna i stabilna, organizacija pozitivnih i negativnih emocija, vrednovanja i reagiranja prema nekom objektu (Petz, 1992). Iz ove definicije stava nazire se njegova složena psihološka struktura koju čine tri međusobno povezane komponente: kognitivna, emocionalna i konativna.

Kognitivna komponenta sastoji se od spoznaja o objektu stava nastalih putem percepcije i stjecanja informacija o objektu. Ona uključuje sudove o svojstvima objekta i njegovom odnosu prema drugim objektima. Emocionalna komponenta sastoji se od čuvstvenog odnosa prema objektu. Emocionalni odnos je pozitivan u slučaju kad se objekt doživljava poželjnim, korisnim; ili negativan kad se objekt doživljava nepoželjnim, štetnim, lošim. Emocionalna komponenta stavu daje dinamički naboj i određuje njegovu stabilnost. Konativna ili akcijska komponenta uključuje namjere i spremnost na akciju na način da pozitivan stav ima tendenciju da se objekt stava podrži ili omogući, a negativan - da se onemogući, izbjegava.

Različiti autori navode različite karakteristike stavova (Petz, 1992; Prišlin, 1991; Zvonarević, 1989, Petković i Magdalenić, 1977; Krech & Crutfield, 1964). No svi na prvo mjesto stavljaju dimenziju valencije, koja se još naziva i direkcija, smjer, ekstremnost stava. Odnosi se na pozitivnost ili negativnost stava, te na stupanj usmjerenja. Što je stupanj usmjerenja, tj. negativnosti ili pozitivnosti veći, veća je usklađenost stavova (Petz, 1992). Složenost stava se odnosi na broj i različitost

elemenata koji čine stav; usklađenost na stupanj iste ili slične direkcije triju komponenti stava; dosljednost na pitanje u kojoj je mjeri pojedina osoba dosljedna u izražavanju svojih stavova u različitim situacijama; snaga na stupanj otpornosti stava na promjene i otvorenost na spremnost javnog manifestiranja stava (prema Petković & Magdalenić, 1977).

Stavovi se formiraju u procesu socijalnog razvoja, na temelju stjecanja iskustva od neposrednog kontakta s objektom stava do posrednog učenja putem informacija kojima je osoba izložena, tj. učenja u socijalnoj okolini. Važni čimbenici u tom procesu su kulturni, roditeljski i grupni utjecaji kao i osobine ličnosti pojedinca (Krech & Crutfield, 1964).

Ljudi nastoje biti konzistentni u svojim mišljenjima, stavovima, ponašanjima, osjećajima, željama kako bi stvorili relativno postojanu i skladnu sliku svijeta, pojava u okolini i u sebi. Ta tendencija prisutna je i prilikom formiranja i mijenjanja stavova, pri čemu se pojedini stavovi nastoje povezati u sustave. Zbog nje su stavovi uglavnom otporni na promjene. Postoji 'začarani krug' međudjelovanja gdje pod utjecajem stavova dolazi do pojave selektivne percepcije i selektivnog pamćenja, tj. većeg i bržeg percipiranja i pamćenja informacija koje su u skladu sa stavom, a manjeg i sporijeg onih informacija koje su s njim u suprotnosti. Nepropuštanje suprotnih informacija, a propuštanje potkrepljujućih, dodatno učvršćuje stav.

Stavovi djeluju na opažanje, učenje i pamćenje, procjene, mišljenje, emocije i emocionalno reagiranje, motivaciju, ponašanje.

1.1.2. ODNOS STAVA I PONAŠANJA

Psihološka struktura stava (naročito konativna komponenta), definira ga između ostalog kao spremnost na akciju, pa se prema tome može očekivati da stav utječe na ponašanje. U početku proučavanja stavova postojala su velika očekivanja u pogledu predviđanja ponašanja putem stava. Wicker tvrdi da su istraživanja pokazala općenito slabu povezanost stava i ponašanja (1969a; prema Pennington, 1997). Prišlin (1991) dijeli faze istraživanja odnosa stav-ponašanje prema karakterističnim pitanjima koja su se u njima javljala:

1. "postoji li" - faza: ispitivalo se postoji li uopće veza stav-ponašanje, faza okvirno započinje 30-ih godina prošlog stoljeća,
2. "kad" - faza: nastoji otkriti uvjete u kojima se javlja veća povezanost stava i ponašanja, uglavnom period 70-ih godina,
3. "kako" - faza: bavi se psihološkim procesima koji su u osnovi ispitivanog problema, veći dio istraživanja ove faze nastaje 80-ih godina prošlog stoljeća.

Prva faza - Postoji li povezanost između stava i ponašanja?

Za ovu fazu može se reći da nije ulijevala preveliku sigurnost u prilog postojanja povezanosti stava i ponašanja, a time ni mogućnosti da se na osnovu poznavanja stavova predviđa buduće ponašanje. Prišlin (1991) i Pennington (1997) navode da su u početku dobivane vrlo niske ili nikakve povezanosti između mjerenih varijabli. Autori navode da je LaPiere 1934. god. prvi pokušao empirijskim putem utvrditi odnos stava i ponašanja. U vrijeme kad je postojalo opće negativno mišljenje i stavovi prema Kinezima, on se uputio s mladim kineskim bračnim parom u niz turističkih i ugostiteljskih objekata diljem SAD-a (njih 251) i pratio ponašanje ugostitelja prema paru. Samo u jednom slučaju odbijeno je pružanje usluge gostima. Nakon otprilike 6 mjeseci, u iste objekte poslao je upitnik kojim je želio izmjeriti stav prema Kinezima. Među ostalim pitanjima, upitnik je sadržavao pitanje koje se odnosilo na spremnost posluživanja kineskih gostiju. 72% polovice vraćenih upitnika odražavalo je negativan stav, tj. namjeru odbijanja pružanja usluge kineskim gostima. Dakle ponašanje je bilo skoro za sve pozitivno, a stav polovice negativan, iz čega je donesen zaključak da stav i ponašanje nisu povezani.

Većini istraživanja iz ove faze mogu se uputiti metodološki prigovori. Tako Prišlin navodi nekoliko kritika LaPierovog istraživanja. Period između mjerenja ponašanja i stava iznosio je 6 mjeseci unutar kojih je moglo doći do promjene stavova zaposlenika, ili do promjene samih zaposlenika. Podaci o stavu dobiveni su samo za polovicu sudionika što znači da je među ugostiteljima koji nisu odgovorili moglo biti onih koji su imali pozitivan stav. I kao najvažniji prigovor može se navesti upitnost posluživanja mladog kineskog para kao mjere ponašanja koja bi bila opravdana za

ispitivanje odnosa sa stavom prema Kinezima. Vjerojatnije je da to ponašanje ima više veze s nekim drugim stavovima, kao što je npr. stav prema zaradi.

Prema Prišlin, nisu sva istraživanja u ranoj fazi dala obeshrabrujuće rezultate u pogledu veze stav-ponašanje kao npr. slijedeća: Juster (1964) nalazi povezanost namjere i ponašanja (fi-koeficijent 0.25), za iznimno velik uzorak od 16 000 sudionika u ispitivanju kupovine određenih proizvoda; Swartz i Tessler (1972) korelaciju 0.38 između namjere i stvarnog ponašanja 136 službenica u davanju koštane srži; Stouffer (1949) na osnovi odgovora vojnih regruta o spremnosti za borbu vrlo dobro predviđa njihovo kasnije ponašanje na europskom ratištu. Povezanosti stava i ponašanja kretale su se od niskih do umjerenih. Takvi rezultati su se mogli i očekivati obzirom da se u skoro svim istraživanjima pojavljivao vremenski razmak između mjerenja stava i ponašanja.

Zanimljivo je da su se na osnovu veze stav-ponašanje ponašanja na izborima pokazala vrlo prediktivnima (Kelley & Mirer, 1974; prema Prišlin 1991). Rad Kelleya i Mirera imao je važne posljedice na daljnji razvoj u istraživanju veze stav-ponašanje jer su pokazali da se ta povezanost može kretati od nulte do vrlo visoke, i da upitnici za ispitivanje stava nemaju imanentnu karakteristiku koja bi sprječavala jaču vezu odgovora, dobivenih na njima, i manifestiranih ponašanja. Stoga se postavlja pitanje "Koji su stavovi, na koji način i u kojim uvjetima povezani s kojim ponašanjem?"

Druga faza - Kad su stavovi povezani s ponašanjem ?

Poboljšanja u mjerenju stava i ponašanja: Postavlja se zahtjev za "srednjom razinom" u definiranju specifičnosti mjera stava i ponašanja. Uglavnom se u početku istraživanja koristila opća mjera stava za predviđanje nekog specifičnog ponašanja. Stoga nije neobično da su dobivane niske korelacije između tih varijabli. Zato se pojavila potreba za specifičnije operacionaliziranom mjerom stava u odnosu na mjeru ponašanja. Prišlin smatra (1991) da razinu korespondiranja mjera stava i ponašanja ne treba slijediti u detalje već postići srednji nivo specifičnosti mjerenja. U suprotnom, previše specifični stavovi doveli bi do kompliciranja njihova mjerenja, čak neizvedivosti, a generalizacija rezultata tih stavova na veći raspon ponašanja postala bi nemoguća (rezultati stavova koji u potpunosti korespondiraju definicijom akcije, objekta, vremena i konteksta u odnosu na određeno ponašanje, mogu se odnositi samo

na to konkretno ponašanje). Korespondiranje stava i ponašanja na osnovi specifičnosti dovodi do jačeg pritiska na osobu da ostvari konzistenciju između tih varijabli. Naravno, pri tome se ne želi izazvati konzistencija ponašanja sa izrečenim stavom, gdje je recimo stvarno ponašanje moglo biti drukčije da nije bilo tog pritiska, izvjesnog osvješćivanja veze ispitivanog stava i ponašanja. Neželjeni efekti pri mjerenju stava mogu se javiti u obliku utjecaja mjerenja na promjenu samog stava ili utjecaja mjerenja na ponašanje izazivanjem tendencije ka konzistentnosti s izrečenim stavom.

Većim korespondiranjem mjera stava i ponašanja postiže se bolja prognoza ponašanja na osnovi stava, što potvrđuje i istraživanje Davidsona i Jaccarda (1979). Istraživanjem u okviru teorije razložite akcije ispitan je stav prema korištenju pilula protiv začeca, te dvije vrste ponašanja - rađanje djeteta i korištenje kontracepcijskih sredstava na uzorku 244 udane žene u periodu od dvije godine.

Također su ispitane neke varijable koje moderiraju odnos stav-ponašanje. Vremenski period, promjena stava, nekorespondiranje mjera stava i ponašanja kritizirani su čimbenici iz LaPiereovog istraživanja, a također su tri od pet varijabli moderatora koje navode Davidson i Jaccard. Njima još dodaju slijed prijašnjih događaja i obrazovanost sudionika. Autori smatraju slijedeće: 1. Da bi došlo do određenog ponašanja, prethodno se treba dogoditi slijed određenih događaja od kojih neki mogu (npr. korištenje kontracepcije), a neki ne mogu biti pod voljnom kontrolom osobe (npr. začeca). Ako se taj slijed dogodi, vjerojatnija je bolja povezanost stava i ponašanja. 2. Postoji mogućnost promjene stava između mjerenja stava i ponašanja, stoga su autori dva puta mjerili stav prije izvedbe ponašanja. 3. Vremenski period nije sam po sebi moguć uzrok promjene odnosa stav-ponašanje, već relevantne informacije koje tijekom njega možemo dobiti. Naravno, duži vremenski period omogućuje dobivanje većeg broja informacija. 4. Obrazovanje se smatra moderatorom jer se na temelju određenih nalaza očekuje da obrazovaniji ljudi postižu višu povezanost stava i ponašanja, zbog veće težnje ka afektivno-kognitivnoj konzistenciji stava i na osnovi nje "logičnosti, racionalnosti" u odnosu na ponašanje. 5. Korespondencija se odnosi na 4 navedena elementa koji se moraju uzeti u obzir pri definiranju stava i ponašanja.

Dobiveni su slijedeći rezultati: Odnos ponašanja sa stavom (ali i namjerom i subjektivnom normom) bio je oslabljen događajima u slijedu ponašanja koji nisu bili pod voljnom kontrolom, većim vremenskim periodom između mjerenja stava i

ponašanja (1 i 2 godine), promjenama unutar komponente stava i normativne komponente tijekom vremena. Obrazovanje nije utjecalo na ispitivani odnos.

Obzirom na korespondiranje mjera stava i ponašanja, dodavanjem pojedinog elementa u specificiranje stava (objekta, konteksta, akcije, vremena), korelacije stava i ponašanja su porasle. U odnosu na korištenje kontracepcije korelacije stava i ponašanja iznose: $r = 0.083$ za stav prema kontroli rađanja (objekt), $r = 0.323$ za stav prema kontracepcijskim pilulama (dodan kontekst), $r = 0.525$ za stav prema korištenju tih sredstava (dodana akcija), $r = 0.572$ za stav prema njihovu korištenju u naredne dvije godine (dodano vrijeme). U odnosu na rađanje ili pokušaj začeca korelacije stava i ponašanja iznose: $r = -0.007$ za stav prema djeci (objekt), $r = 0.187$ za stav prema dobivanju djeteta (dodana akcija), $r = 0.535$ za stav prema dobivanju djeteta u naredne dvije godine (dodano vrijeme).

Osim iste razine specifičnosti mjerenja stava i ponašanja, različiti autori navode da pri odabiru mjere stava treba obratiti pažnju na način njegova definiranja, konzistenciju afektivne i kognitivne komponente stava.

Kako bi predikcija iz općeg stava bila uspješnija, potrebno je koristiti multidimenzionalne mjere ponašanja. Vjerojatnije je da će opći stav biti odraz prosječnog nego nekog konkretnog ponašanja osobe. Ajzen i Fishbein (1974; prema Prišlin, 1991) našli su da je korelacija religioznih stavova i ponašanja od prosječne $r = 0.14$ (za odnos stavova i pojedinog ponašanja) narasla do $r = 0.61-0.71$ (za odnos stavova i ukupne mjere izvedene iz svih 100 religioznih oblika ponašanja). Autori navode da se na ovaj način može analizirati reprezentativnost pojedinih čestica ponašanja. Ispitivanjem čestine pojavljivanja niza različitih ponašanja na uzorku sudionika, mogu se identificirati manje osjetljive čestice, tj. one koje se prečesto ili prerijetko pojavljuju u mjerenom repertoaru ponašanja skupine sudionika.

Rezultati istraživanja pokazuju da postoji bolja prognoza ponašanja kad su stavovi formirani na osnovi neposrednog iskustva u odnosu na posredno formiranje stavova, npr. slušanjem ili čitanjem o objektu stava (Regan & Fazio, 1977; Fazio & Zanna, 1978a; Songer-Nocks, 1976; prema Prišlin, 1991).

Treća faza - Kako su stavovi povezani s ponašanjem? Hipoteze, modeli, teorije.

Fazio i Zanna navode dvije hipoteze kako neposredno ili direktno iskustvo može djelovati na odnos stav-ponašanje (Prišlin, 1991).

Prema prvoj hipotezi povezanost stava i ponašanja je viša ako oboje ovise o ranijem ponašanju. Stoga je potrebno utvrditi koliko je stav odraz ranijeg ponašanja. Zanna, Olson i Fazio organizirali su istraživanje u kojem su sudionici bili podijeljeni u dvije skupine (1981; prema Prišlin, 1991). Ispitivana je veza religioznog stava i ponašanja tako da je kontrolna skupina prvo odgovorila na upitnik o stavovima, a potom na upitnik sa česticama religioznog ponašanja, dok je kod eksperimentalne bilo obrnuto. Na taj način je potonjoj skupini dana mogućnost da prije izražavanja stava o religiji razmisli o svojim ranijim oblicima religioznog ponašanja. Nakon mjesec dana ponovno je uzeta ista i dvije dodatne mjere ponašanja: pohađanje religioznih obreda i osobne molitve. Kod eksperimentalne skupine koja je mogla svoje stavove povezati s ranijim ponašanjem, postojala je veća korelacija stava i kasnijeg ponašanja $r = 0.50$, nego kod kontrolne skupine $r = 0.30$. Postoje dva važna uvjeta da ranije ponašanje bude povezano s kasnijim stavom, a potom i ponašanjem: prošlo ponašanje treba biti konzistentno u tolikoj mjeri da se iz njega može izvesti stav, osoba mora smatrati da je prošlo ponašanje bitno za izvođenje stava i na osnovi tog ranijeg iskustva stav i izvesti.

Snyder putem konstrukta samomotrenje, kao varijable ličnosti, ispituje individualne razlike u konzistenciji stava s ranijim ponašanjem (1979; prema Pennington, 1997). Smatra da osobe koje imaju visok rezultat na samomotrenju (sposobnosti da se motri situacija i prilagodi vlastito ponašanje) nastoje biti što bolje prilagođene situaciji i socijalnim uvjetima. Kod niskog samomotrenja osobama nije toliko bitna vanjska situacija već ponašanje u skladu s vlastitim uvjerenjima i stavovima. Dakle, očekuje se da će kod osoba niskih na samomotrenju biti viša povezanost stava i ponašanja. Između ostalih, Prišlin, Akrap i Šprah također su provjeravale ovu hipotezu (1987; navedeno u Prišlin, 1991). Iako nisu došle do rezultata koji govore o postojanju razlike u povezanosti opće mjere stava i ponašanja kod različitog samomotrenja, ustanovile su slijedeće: afektivna komponenta stava bila je bolji prediktor ponašanja za niske na samomotrenju, a kognitivna za visoke na varijabli samomotrenje. Prišlin zaključuje da su dobiveni nalazi slični Snyderovim u

pogledu dijela sudionika koji su pod većim utjecajem afektivne komponente stava (Snyder & Swan, 1976; Snyder & Kendzierska, 1982; u Prišlin 1991). Budući da je Snyder kao prediktor stava koristio afektivnu komponentu, pokazala se veća prediktivnost stava na ponašanje za one koji su niski na samomotrenju.

Procesni model Fazia i suradnika vezan je uz drugu hipotezu o značaju ranijeg ponašanja za vezu stav-ponašanje, a odnosi se na pojam pobudljivosti stava. Po metodološkoj i spoznajnoj vrijednosti model se smatra najzastupljenijim u ispitivanju odnosa stav-ponašanje (Chaiken & Stagnor, 1987; prema Prišlin,1991). Naglašava važnost jačine veze stav i percepcija objekta - samo u slučaju jake veze doći će do pobuđivanja stava, nakon čega kao po akceleraciji dolazi do selektivne percepcije i izvođenja ponašanja. Pretpostavlja se da će uvijek kad osoba sreće određeni objekt, njen stav djelovati na percepciju objekta. Nadalje, takve percepcije će izazvati ponašanje usklađeno sa stavom, ali samo ako je on poslužio kao osnova za definiranje situacije i u slučaju da je prvotno pobuđen percepcijom objekta stava. Dok nema pobuđenosti stava, nema ni selektivne percepcije, ni ponašanja usklađenog sa stavom.

Fazio, Chen, McDonel i Sherman (1982; u Prišlin,1991) smatraju i dokazuju nizom istraživanja da snaga veze "objekt stava-evaluacija" određuje pobudljivost stava, tj. da stav zapravo označava asocijaciju objekta stava i njegova vrednovanja, npr. rat → opasno. Mjerenjem vremena reakcije, autori su ustanovili da je kod sudionika kod kojih je veza objekt-evaluacija pojačana prethodnim iskazivanjem osobnog stava vrijeme reagiranja bilo kraće nego kod kontrolne skupine (sudionicima su prezentirani objekti stavova i evaluativni pridjevi, a zadatak je bio da što brže reagiraju pritiskom na tipke koje su značile 'da' ili 'ne' ovisno o tome je li evaluativni pridjev oznaka njihova stava prema objektu ili nije). Neki eksperimenti su pokazali da stavovi formirani na neposrednom iskustvu izazivaju kraće vrijeme reagiranja nego stavovi stečeni posrednim putem. Ovi nalazi Fazia i sur., te ranije spomenuti nalazi Snydera i sur., ukazuju da je pobudljivost stava ključna za konzistenciju stav-ponašanje, te da se ona povećava kad postojeći situacijski čimbenici upućuju osobu na njen stav. Da bi se konzistencija ostvarila, potrebno je da se pojavi svaka faza u procesu: pobuđenost stava → selektivna percepcija → ponašanje zasnovano na toj percepciji.

Nizom istraživanja potvrđena je važnost pobudljivosti za vezu stav-percepcija i stav-ponašanje. Nije međutim jasno je li za pobudljivost stava u prisustvu objekta odgovornije neposredno iskustvo ili ponovljeno iskazivanje stava. Za obje varijable Fazio i sur. (Fazio, Powel & Herr, 1983; Fazio, Sanboumatsum Powel & Kardes, 1986; u Prišlin, 1991) nalaze da pojačavaju pobudljivost stavova u prisustvu odgovarajućeg objekta. Osim toga, nije jasno koliko treba biti vrijeme reakcije da bi ono bilo valjana mjera konstrukta jačine veze objekt-evaluacija. Model ne omogućuje razlikovanje osoba koje nemaju stav od onih kod kojih on postoji, ali zbog slabe veze objekt-evaluacija ne dođe do pobuđivanja stava.

Wicklundov model povezanosti stav-ponašanje oslanja se na autorovu teoriju svijesti o sebi (Wicklund, 1975, 1982; u Prišlin, 1991). Ona nastoji objasniti stupanj konzistencije između nečijeg ponašanja i izjava o sebi (izjava o stavu i crtama ličnosti). Teorija podrazumijeva da samo u slučaju kad je pažnja osobe upravljena na relevantne dijelove nje same, dolazi do potrebe da se ponašanje poveže sa stavom (ili crtama ličnosti). U suprotnom, kad nema upravljanja pažnje, tj. osviještenosti, ponašanje čovjeka je uglavnom vrlo nekonzistentno. U situaciji vlastite osviještenosti dolazi do uvjeta u kojima je teško psihološki razdvojiti vlastite stavove i ponašanja. To su dokazala istraživanja na pornografskom materijalu gdje je ponašanje variralo od uživanja do agresije (Pryor, Gibbons, Wicklund, Fazio & Hood, 1977; Gibbons, 1978; u Prišlin, 1991). Wicklundov model i model Ajzena i Fishbeina (koji se ispituje u ovom radu i o kojem će biti više riječi u daljnjem tekstu) imaju suštinsku razliku u odnosu na model Fazio i sur., a to je da se kod njih odluke o ponašanju donose svjesno, namjerno, dok kod procesnog modela odnos stav-ponašanje ovisi o spontanoj aktivaciji stava.

Prišlin navodi da bi se procesi odgovorni za vezu stav-ponašanje provizorno mogli podijeliti na kontrolirane i automatske. Budući da je za kontrolirane procese potreban određeni poticaj, motivacija, a u svakodnevnom životu stalno oslanjanje na takve procese bilo bi naporno, autorica smatra da do njihova izazivanja dolazi samo kad postoje određeni situacijski uvjeti. Opisuje dva moguća faktora koji bi bili u osnovi izazivanja kontroliranih procesa: važnost odluke o ponašanju, tj. odlučivanje u životno važnim situacijama, i novost ponašanja. No ispitivanje ovih faktora ima određene poteškoće (npr. postavljaju se pitanja - koje bi ponašanje bilo novo za neku

skupinu ljudi, kako ga ispitati u odnosu na etički imperativ i materijalne zahtjeve); nadalje, ne postoji etičko opravdanje dovođenja ljudi u situacije gdje moraju donositi važne životne odluke u svrhu provjere teorije, a osim toga, pokazalo se da kod važnih životnih odluka korelacija stav-ponašanje može biti niža upravo zato što i neki drugi faktori osim stava igraju važnu ulogu pri takvom odlučivanju.

Preostaje dakle, ispitivanje u svakodnevnim situacijama koje mogu izazivati automatske procese u odnosu stav-ponašanje. No, kako je već rečeno na osnovi modela Fazia i sur., takvi procesi će se pojaviti samo ukoliko je jaka veza objekt stava-evaluacija, jer jedino će u toj situaciji ponašanje biti definirano na osnovi stava, a ne nekog drugog faktora situacije dovoljno dominantnog da djeluje na trenutnu percepciju.

Danas nakon desetljeća istraživačkog rada, utvrđeno je mnoštvo faktora koji sudjeluju u vezi stav-ponašanje. Prišlin (1991) navodi nekoliko osobina stavova koje u toj vezi igraju važnu ulogu: ekstremnost, intenzitet, zasićenost, jasnoća stava i dr. Isto tako, stavovi nisu jedini koji se trebaju imati u vidu prilikom prognoze ponašanja. Sugar je pronašao da su navike ponekad bolji prediktor ponašanja od stava: količina cigareta koja se uobičajeno popuši pokazala se boljim prediktorom pušenja u socijalnoj situaciji nego stav (u Pennington, 1997).

Ovisno o situaciji u kojoj se ispituje, prirodi objekta i ponašanja, drugim osobinama ličnosti osim stava, društvenim normama i navikama, i dr., veza stav - ponašanje može biti niža ili viša.

1.1.3. Teorija razložite akcije Martina Fishbeina i Iceka Ajzena

Ovo je jedna od teorija iz treće faze istraživanja odnosa stav-ponašanje u kojoj se nastoji objasniti način na koji su stavovi povezani s ponašanjem. Prema McCormacku (1999), teorija je razvijena 1967. godine, a 70-ih godina su je Ajzen i Fishbein doradivali. 80-ih godina počinje se koristiti u proučavanju ljudskog ponašanja i na njoj se rade manje promjene.

Uvod u nastanak teorije: Još u 19. st. psiholozi su razvijali teorije sa svrhom ispitivanja utjecaja stava na ponašanje. Nakon 1. svjetskog rata razvijeno je mnoštvo teorija. Thomas i Znaniecki su prvi vidjeli stavove kao osobne mentalne procese koji određuju pojedinačne stvarne i potencijalne odgovore. 30-ih godina započinju istraživanja koja su bila omogućena razvojem skala za mjerenje stavova, Thurstoneove i kasnije, Likertove; te Guttmanove skalogram-analize. Ideja multidimensionalnosti stavova postaje općeprihvaćena.

Fishbein i Ajzen započinju zajedničko istraživanje odnosa stav-ponašanje s osnovnom pretpostavkom da su ljudi racionalna bića i da sistematski koriste dostupne informacije. Model prikazuju pod nazivom teorija razložite akcije¹. Prema teoriji, namjera ponašanja je glavni prediktor ponašanja, a utjecaj stava na ponašanje posredovan je putem namjere.

Shematski, model se može prikazati na slijedeći način:

Stav prema ponašanju
 Subjektivne norme } ⇒ bihevioralne namjere ⇒ ponašanje

Prije odluke o ponašanju osoba razmatra svoje stavove o ponašanju, i normativna vjerovanja, a tek onda odlučuje o namjeri hoće li, ili neće manifestirati određeno ponašanje. Bihevioralna namjera se odnosi na samo ponašanje, a ne na objekt ponašanja. Ona je funkcija dviju vrsta vjerovanja, jedna su vezana uz komponentu stava, a druga uz komponentu subjektivne norme, tzv. normativna vjerovanja. Kod stava postoje vjerovanja da će ponašanje dovesti do određenih posljedica, a kod subjektivne norme ona se odnose na očekivanja osobe o tome što drugi važni ljudi iz njihova života misle da bi oni trebali učiniti u pogledu akcije, izvesti je ili ne. Druga komponenta u obje varijable - stavu i subjektivnoj normi - su evaluacije ili vrednovanja vjerovanja. Model se može prikazati i putem slijedeće jednadžbe:

¹ U daljnjem tekstu koristiti će se i kratica TRA za puni naziv teorije.

$BN = W1*SN + W2*Sp$, gdje BN označava bihevioralnu namjeru, SN subjektivne norme, Sp stav prema ponašanju, a W1, W2 indekse težine koji se empirijski određuju na osnovi linearne regresije (prema Prišlin, 1991). Jedino u slučaju da su komponente stava ili subjektivne norme značajne u regresijskoj jednadžbi predviđanja bihevioralne namjere, vjerovanja će biti povezana s namjerom. Nadalje, ako je namjera povezana s ponašanjem, onda će vjerovanja, posredno putem namjere, biti povezana s ponašanjem. Bihevioralna namjera je neposredna determinanta za izvođenje ponašanja.

Kad osoba pretpostavlja da će ishodi nastali izvođenjem ponašanja biti pozitivni, imat će pozitivan stav prema izvođenju ponašanja. Također, ako smatra da relevantne druge osobe vide pozitivnim izvođenje ponašanja, očekuje se utjecaj pozitivne norme.

Fishbeinov i Ajzenov model potvrdio se prediktivnim u mnogim primijenjenim područjima, npr. glasanju na izborima, planiranju obitelji, odabiru prehrane, nošenju zaštitnog pojasa pri vožnji, proekološkom ponašanju, tjelovježbi, odabiru zanimanja, itd.

Najpoznatija modifikacija TRA je ona koju je opisao Ajzen (1988; prema McCormack, 1999) dodajući u početni model komponentu nazvanu "percipirana kontrola ponašanja". Prema njoj je nova verzija TRA prozvana **teorijom planiranog ponašanja**. Obzirom da su za određene namjere i stavove ljudi smatrali da imaju, ili uistinu imali, malo ili nimalo kontrole, varijabla je uvedena kako bi se na osnovu nje predvidjeli i razumjeli motivacijski utjecaji na ponašanje osobe koje nije pod voljnom kontrolom. Osim ovog, Prišlin (1991) navodi i druga proširenja osnovnog modela kojima se nastojalo objasniti što veću varijancu ponašanja - **teorija ciljnih namjera** (Warshaw & Droge, 1986), **teorija ljudske akcije** (Bagozzi & Warshaw, 1987) - koja su s druge strane dovela do povlačenja stava u drugi plan kao prediktora ponašanja.

Ograničenja teorije razložite akcije: ne uzima u obzir osobine ličnosti i demografske varijable; s prolaskom vremena između namjere i ponašanja, manje su šanse da će se ponašanje dogoditi; teorija je osnovana na pretpostavkama da su ljudi racionalna bića koja na osnovi dostupnih informacija donose sustavne odluke. Pri tome su zanemarene pristranosti i pogreške kojima smo svi skloni.

1.2. ESPERANTO²

IDEJA, JEZIK, ZAJEDNICA, KULTURA, PLANOVI

*... do sad ima 20 takvijek jezika !
Toliki broj je u jednu ruku dokaz
kako ljudi lako izumljuju nove jezike,
a u drugu, da se potreba i korist
umjetnoga svjetskog
jezika osjeća po Evropi.
Ali hoće li se igda
ispuniti nada,
koju možemo izroditi iz toga osjećana,
to se mora ostaviti odluci
možda istom daleke budućnosti.*

(Tomo Maretić, 1891.)

IDEJA

Esperanto je planski jezik kojeg je Ludvig Lazar Zamenhof prvi put prezentirao javnosti 1887. godine. Njegova funkcija bila je da postane međunarodno sredstvo sporazumijevanja. Zamenhof je kao pripadnik židovske manjine u Bjalistoku, tada poljskom teritoriju pod ruskim carskim patronatom, bio svjedok etničkih netrpeljivosti u multietničkoj sredini, te čak i pogroma Židova. Još kao 19-godišnji mladić sastavio je nacrt budućeg međunarodnog jezika, ali je njegov otac zapise uništio za vrijeme Ludvigova studija medicine u Moskvi i Varšavi, zbog bojazni od progona vlasti. Nakon fakulteta vratio se svom idealu i stvorio poboljšanu i znatno izmijenjenu verziju jezika.

U srpnju 1887. godine izdao je brošuru *Lingvo Internacia* ("Međunarodni jezik") pod pseudonimom D-ro Esperanto (u prijevodu na hrv. "esperanto" znači "onaj koji se nada") na osnovu čega je jezik kasnije prozvan "esperanto". U njoj je prikazana osnovna gramatika i početni vokabular od oko 950 riječi. Stvoren je krug istomišljenika pa se, iako ne bez poteškoća i prepreka, jezik počeo širiti. Lav N.

² Autorica ovog rada zahvaljuje na velikodušnoj pomoći gosp. Rašiću pri posuđivanju literature i pružanju važnih informacija o esperantskom pokretu, jeziku i osobinama esperantista.

Tolstoj bio je jedan od prvih podržavatelja ideje esperanta poznat široj javnosti (Boulton, 1962).

JEZIK

...učio sam gramatiku esperanta da bih shvatio o čemu se tu radi. Došao sam do dva zaključka. To je vrlo, vrlo dobro napravljen jezik. Sa stajališta lingvistike, zaista prati zavidne kriterije jezične ekonomije i efikasnosti. Drugo, svi pokreti za međunarodni jezik su propali, ali ne esperantski, koji povezuje mnoštvo ljudi širom svijeta, jer iza esperanta stoji ideja, ideal; (...) ideja bratstva, ideja mira i ta snaga ideala - zbog koje su esperantisti proganjani za vrijeme nacizma i staljinizma - ono je što održava zajednicu esperantista... (semiotičar i pisac Umberto Eco u intervjuu za pariški radio Première 27.6.1996; prema Masson, 1996).

U prilogu A, prezentiran je pregled esperantske gramatike u obliku reklamnog pamfleta namijenjenog hrvatskoj publici³.

Esperantu se prigovara/lo da nije prirodan jezik: Lingvist Wells (1989) u analizi esperanta dolazi do zaključka da on posve udovoljava kriterijima Noama Chomskog o prirodnom, ljudskom jeziku, te Greenbergovoj definiciji prirodnog jezika. Morfološki, klasificira esperanto u skupinu aglutinacijskih jezika, tj. onih koji imaju nepromjenjiv korijen riječi na koji se dodaju sufiksi i prefiksi (kao što su japanski, turski, zulu). Svojstvo sinteze i samostalnog pravljenja novih riječi, daje draž esperantu, potiče mentalnu fleksibilnost, a ne mučno učenje društveno usvojenih pravila i iznimaka koje je prisutno kod 'prirodnih', nacionalnih jezika (Piron, 1989).

Esperantu se također prigovora da je previše europski. S morfološke i fonetičke strane taj prigovor ne stoji, ali semantički i leksički je istina da najveći udio riječi vuče korijene iz indoeuropskih, pretežno romanskih jezika (Wells, 1989). No autor smatra da, budući da polovica čovječanstva govori neki od indoeuropskih jezika, tada je esperanto pravednije rješenje za međunarodni jezik od kandidata iz skupine nacionalnih jezika, jer nema osobine rigidnosti i lokalizama.

³ *Isprika čitatelju zbog naknadno dopisanih dijakritičkih znakova kod hrv. riječi, tiskano u Francuskoj.*

ZAJEDNICA

Esperantska zajednica⁴: Esperantisti su organizirani u nacionalnim udruženjima koja imaju važnu ulogu u podučavanju i propagiranju jezika. Međunarodna udruženja lobiraju za esperanto kod svjetskih organizacija kao što su U.N. i UNESCO. Najveća je međunarodna E-organizacija UEA, osnovana 1908. godine, danas sa sjedištem u Rotterdamu. U 2001. godini imala je 6428 individualna člana iz 122 države, i 14889 pridruženih članova putem nacionalnih udruženja (Witteveen, 2002). Danas je u specijalnim savjetodavnim odnosima s UN-om, u kategoriji operativnih odnosa s UNESCO-om, savjetodavnim odnosima s UNICEF-om, te drugim važnim međunarodnim i nacionalnim instancama. SAT (Ne-nacionalno svjetsko udruženje⁵), druga po broju članova, važna međunarodna esperantska organizacija nastala je 1921. godine s ciljem bavljenja esperantom i za promicanje prava radničke klase. Unutar e-pokreta ova je organizacija značajna zbog visokog jezičnog nivoa članova i izdavačkog rada (Janton, 1988), mada relativno skromna po broju članova.

U pokretu postoji niz različitih strukovnih udruženja, čak 81 (Witteveen, 2002). Neka od njih bave se sljedećim područjima: agrikultura, umjetnost, ateizam, bahaizam, biciklizam, ekologija, ekonomija, ekumenizam, europska politika, filatelija, filozofija, Freinet-pedagogija, islam, katolicizam, kvekeri, matematičari, Mensa, glazba, pošta i telekomunikacije, radio-amateri, Rotari -klub, homoseksualizam, znanost, sindikati, solidarnost, šah, turizam, veterani, stil života, vegetarijanci, itd.⁶

Budući da esperanto nije nametnut 'odozgo' političkim sredstvima i zakonima, već se njime svatko bavi prema svojoj osobnoj želji, prijenos se odvija između pojedinaca, pa postoje vrlo razvijeni međuljudski odnosi. Zbog toga esperanto ima mnogo simpatizera među neesperantistima, što se vidjelo i kod potpisivanja peticija u njegovu korist. S poviješću je razvoj kulture esperanta postao važna tema e-rasprava na stručnom i amaterskom nivou.

⁴ *Kratki kronološki pregled e-pokreta u Hrvatskoj nalazi se u prilogu A.*

⁵ *Doslovno u prijevodu na hrv. značilo bi 'bez-nacionalno'.*

⁶ *Navedeno po abecednom redu iz originala.*

KULTURA

Tonkin (1977) na slijedeći način ocrtava e-kulturu - esperantiste veže jezična zajednica, zajednička povijest, niz institucija, i u određenoj mjeri ideali.

Gotovo da se svi govornici služe esperantom kao drugim jezikom (postoji manja zajednica onih koji su ga učili od rođenja - *denaskuloj*), pa unutar zajednice postoji raznolikost nacionalnih i etničkih kultura. No, svi dijele zajednički identitet kroz taj drugi jezik, esperanto.

On nema književni fond francuskog ili engleskog jezika, ali na čuđenje ne-esperantista, vrlo je razvijena originalna poezija. No, s druge strane, 110-godišnja originalna književnost na esperantu bogatija je od književnosti mnogih drugih manjih naroda. Druga osobina, koja je karakteristična i također malo poznata izvan esperantskog miljea, njegova je uloga kao jezika-mosta u spajanju književnosti različitih kultura. Rijetko će se naći prijevodi, pa i kod 'velikih' jezika, s nekih manje poznatih jezika kao npr. bengalskog (Auld, 1988). Primjer esperanta kao jezika-mosta je izdanje zbirke stihova hrvatskih pjesnika, koju su esperantisti s nekoliko kontinenata preveli na 15 jezika (Štimec, 1993). Zbirka nosi naslov *Izolulo* ("Osamljenik") prema istoimenoj pjesmi Grigora Viteza. Nabrojmo samo neke od poznatih hrvatskih pjesnika čiji stihovi krase ovu zbirku: Miroslav Krleža, Vesna Parun, Jure Kaštelan, Tin Ujević, Vjekoslav Majer. 1999. godine na esperantu je tiskana zbirka odabranih pjesama Vesne Parun pod naslovom *La bluoj* ("Modrine" - Parun, 1999) a u pripremi na esperantu je *Antologija hrvatskih pjesnikinja 20. stoljeća*.

Postoji jedan od novijih projekata koji radi na spajanju i očuvanju 'malih' kultura. *Indiĝenaj dialogoj* ("Domorodački razgovori") za cilj ima stvoriti i ojačati komunikacijsku vezu autohtonih naroda iz raznih dijelova svijeta kako bi se zaustavilo ubrzano propadanje njihovih kultura. Esperanto je izabran kao najpogodniji jezik zbog jednostavnosti učenja, neutralnosti, sistema pravljenja riječi (vrlo bitna osobina jer daje slobodu pripadnicima različitih jezika da na sebi prihvatljiv način konstruiraju riječi i rečenice), zbog propedeutske vrijednosti esperanta za učenje nekih drugih jezika (I.D.⁷).

⁷ Internet-stranica dostupna na 7 jezika, nalazi se u popisu literature.

Još 1933. godine američki psiholog Thorndike došao je do zaključka da godina dana učenja esperanta na fakultetskom nivou vrijedi kao 4 godine učenja francuskog ili njemačkog (prema Janton, 1988). To su potvrdila dva istraživanja pod patronatom UNESCO-a (od 1973-1976 god.) u kojima je sudjelovalo oko 1000 sudionika iz nekoliko europskih država. Frank je došao do rezultata da je studentu francuskog govornog područja za učenje esperanta na fakultetskom nivou potrebno 150 sati, a za isti nivo engleskog 1500 sati učenja (u Janton, 1988), slične navode nedavno daje Basyn (Vaute, 2003).

PLANOVI

Premda je jedan od ciljeva pokreta - širenje esperanta - star koliko i sam jezik, u novije vrijeme ponovno se aktualizira to pitanje. Radi se o razvojnoj strategiji pokreta kojom se bavi skupina aktivista unutar organizacije *Eŭropa-Esperanto Unio* ("Europska-esperantska unija"). Oni nastoje osvijestiti europsku i širu scenu o jezičnoj diskriminaciji i problemu sporazumijevanja u vremenu globalnih integracija. Primitkom novih članica u EU taj problem postaje sve složeniji zbog povećanog zahtjeva za prevođenjem koje je često sporo i nekvalitetno. Alternativa prevođenju je govor na stranom jeziku, ali on također rezultira problemima zbog nedovoljnog razumijevanja stranog jezika, tako da dolazi do nepravedne i osiromašene komunikacije jer se gube važni detalji vezani uz specifičnu kulturu (Piron, 2000).

Zbog toga, ali ponajviše iz financijskih razloga, razvija se potreba korištenja jednog jezika, a u nedostatku boljeg rješenja engleski se počinje prihvaćati kao neminovnost.

EEU predlaže esperanto kao opciju smatrajući da je on danas možda najbolje rješenje u Europi, ili barem ono čije bi se mogućnosti trebale ispitati ozbiljnije i s manje predrasuda. Esperanto ima dvije velike prednosti pred ostalim rješenjima, između ostalog - nije materinji jezik ni jedne zemlje članice, pa može biti jezik svih (argument protiv jezične diskriminacije), smanjio bi velike troškove prevođenja koji se silno povećavaju ulaskom svake nove članice (zbog niza novih jezičnih kombinacija za prijevod).

1.3. Ispitivanje stavova i provjera modela TRA u esperantskoj zajednici

Vrlo je malo znanstvenih istraživanja iz područja psihologije ili sociologije provedeno u esperantskoj zajednici. Razlozi tomu mogu biti slijedeći:

a) Problem veličine uzorka i uvjeta ispitivanja - često su nacionalne esperantske zajednice relativno male i iznose do nekoliko stotina članova. Ako se ispitivanje obavlja putem obične ili elektronske pošte (obzirom na rasprostranjenost članova, bilo da se ispituje na nacionalnom ili međunarodnom nivou), možemo očekivati slab povratni odgovor, što dodatno umanjuje uzorak. Problem tim više dolazi do izražaja u slučaju provođenja longitudinalnog istraživanja, zbog vrlo brzih promjena članova. Svake godine u zajednicu se uključuje velik broj početnika, te približno isti broj dotadašnjih članova iz nje odlazi (Křimský, 1981). Ispitivanje za vrijeme različitih okupljanja esperantista, na susretima i kongresima, zanemaruje one esperantiste koji nisu skloni takvom načinu upotrebe esperanta, tj. koji ne putuju ili ne preferiraju veća društvena okupljanja.

b) Ako se istraživanje provodi na međunarodnom uzorku, poželjno je da se istraživač aktivno služi jezikom. Postavlja se problem subjektivnog utjecaja istraživača u istraživanju: (1) istraživač-neesperantist uglavnom ne poznaje (uopće ili dovoljno) jezik i stoga ima poteškoća pri upoznavanju esperantske zajednice i izvora literature koji su pisani na esperantu, što negativno djeluje na njegovu motivaciju da provede takvo istraživanje; (2) istraživač-esperantist može imati određena uvjerenja o esperantu i esperantistima koja će dovesti do pristranosti pri izradi nacrtu istraživanja, ili kasnije tijekom samog ispitivanja, te na kraju prilikom interpretacije rezultata.

c) Mali broj postojećih istraživanja može djelovati demotivirajuće na istraživača da odabere uzorak esperantista u svom istraživanju.

Inspekcijom PsycLIT i EBSCO- Academic Search Premier baze podataka za ključne riječi teorija razložite akcije (na engleskom jeziku), TRA, TPB, TORA, TOPB, Ajzen, Fishbein, esperanto, planski jezik, neutralni jezik i dr., nisu pronađene reference radova koje bi se odnosile na esperanto i ispitivanu teoriju, ili na ispitivanje stavova unutar esperantske zajednice. Na temelju osobnih kontakata s drugim esperantistima koji su se bavili ili imaju saznanja o istraživanjima u području

psihologije i sociologije na uzorcima esperantista, autorica ovog rada upoznata je tek s nekolicinom radova koji se odnose na ispitivanje stavova ili teorije razložite akcije.

Među malobrojnim istraživanjima iz područja socijalne psihologije, pronađen je rad autorice Lukes kojim je djelomično ispitana teorija razložite akcije, a vezan je uz esperanto (Lukes, 1990). Cilj istraživanja bio je ispitati stavove studenata prema uvođenju esperanta u obrazovni program studija. Uzorak sudionika sastojao se od australskih studenata pedagoškog usmjerenja koji nisu imali prethodno znanje o esperantu. Ispitana su tri problema: prvi se odnosio na promjenu stava prema esperantu nakon 3-minutnog audio-priloga o temi, drugi se odnosio na razlike u promjeni stava ovisno o demografskim karakteristikama, a treći je bio vezan uz TRA - ispitivanje mogućnosti prognoziranja učenja esperanta kada bi bio ponuđen za izborni predmet. Rezultati su bili slijedeći: potvrđena je pozitivna promjena u stavovima prema esperantu nakon slušanja priloga u korist esperanta, nisu potvrđene spolne ili razlike prema mjestu stanovanja kad se radi o promjeni stava, potvrđen je model razložite akcije - model podržava predviđanje na osnovi kojeg postoji velika vjerojatnost da će većina studenata učiti esperanto ako bi bio ponuđen za izborni predmet.

Drugo istraživanje koje ćemo navesti jer se prema autoru (Forster, 1982) njime ispituju stavovi esperantista, pretežno je sociološkog karaktera. Proučavajući socijalnu strukturu britanskih esperantista u okviru analize e-pokreta u Velikoj Britaniji, autor je pomoću dvije tvrdnje ispitao vrijednosni i normativni stav esperantista prema esperantu. Tvrdnja vezana uz vrijednosni stav ima idealističku konotaciju (esperanto - jezik mira, univerzalni jezik za sve ljude), tvrdnja vezana uz normativni stav ima praktičnu konotaciju (praktične vrijednosti esperanta na međunarodnom nivou; društveni skupovi, trgovina, putovanja). Zadatak sudionika bio je odlučiti koji je aspekt jezika, vrijednosni, normativni ili oba, važniji kada se radi o: osobnom stavu prema esperantu, stavu e-pokreta prema esperantu, stavu prema esperantu kakav bi se trebao prezentirati široj javnosti. U sva tri slučaja sudionici su u najvećem postotku (42-54%) odabrali normativni stav prema esperantu (tvrdnju s praktičnom konotacijom). Ipak, kad se radi o osobnom stavu on je u većem postotku bio idealističke prirode (38%), nego stav koji bi trebao imati pokret (9%) ili onaj koji bi se trebao prezentirati javnosti (6%).

U nekoliko socioloških istraživanja ispitani su motivi za bavljenje esperantom, ili za početak učenja esperanta (Rašić, 1992; Tanquist, 1927 i Vanden Bempt, 1989; prema Rašić, 1994; Forster, 1982). Općenito gledano, oni se dijele na praktične i na motive proistekle iz ideologije o esperantu kao jeziku mira i ujedinjenja svih ljudi. Ukratko, može se zaključiti da praktični motivi prevladavaju u različitim istraživanjima.

Mali broj dosadašnjih istraživanja ne umanjuje vrijednost esperantske populacije kao medija za znanstvena istraživanja. Jedno od mogućih područja ispitivanja unutar socijalne psihologije je područje povezanosti stava i ponašanja. Prema Kelly i Breinlinger (1995), kao najpopularniji modeli za utvrđivanje odnosa stav-ponašanje navode se: model razložite akcije i iz njega proistekao, model planiranog ponašanja. Teorija razložite akcije jedna je od najviše provjerenih teorija u ispitivanju odnosa stav-ponašanje: na uzorcima sudionika različitih demografskih karakteristika (spol, dob, obrazovanje - učenici, studenti; zanimanje - menadžeri, medicinske sestre, sportaši, programeri, itd.), obzirom na različite vrste ponašanja (izbor zanimanja, glasovanje na izborima, proekološko ponašanje, upotreba opojnih sredstava, prihvaćanje novih tehnologija, etičko ponašanje, dobrovoljno davanje krvi, obrazovanje, potpisivanje peticije, korištenje kontracepcije i niz drugih), pa je zbog toga smatramo pogodnom za primjenu i u ovom istraživanju.

Model razložite akcije pretpostavlja racionalno odlučivanje i koristi se u ispitivanju ponašanja koje je pod utjecajem osobe. Smatramo da zalaganje za esperanto, ispitivano putem peticije, ovisi o vlastitoj volji (namjeri) osobe. U ovom radu naročito nas zanimaju stavovi esperantista prema širenju esperanta, te njihova povezanost s namjerom na ponašanje i stvarnim ponašanjem koje se odnosi na uvođenje esperanta u EU. Stoga smo odlučili ispitati osnovni model razložite akcije; tj. stavove, subjektivne norme, te mogućnost predviđanja ponašanja i stvarno ponašanje esperantista u zalaganju za širenje esperanta putem primjene peticije.

2. CILJ I PROBLEMI ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja: Pomoću osnovnog modela razložite akcije ispitati mogućnost predviđanja zalaganja za esperanto na uzorku esperantista.

Unutar cilja, postavljena su tri problema:

1. Ispitati stavove esperantista prema širenju esperanta.
2. Ispitati subjektivne norme esperantista za širenje esperanta.
3. Utvrditi:
 - (a) prediktivnost varijabli stava i subjektivne norme za bihevioralne namjere esperantista - potpisivanje i skupljanje potpisa peticije;
 - (b) prediktivnost bihevioralnih namjera za ponašanja esperantista - potpisivanje, odabir broja potpisa i skupljanje potpisa peticije;
 - (c) posredničke uloge bihevioralnih namjera za utjecaje stava i subjektivne norme na ponašanja.

3. METODA

3.1. SUDIONICI

Istraživanje se sastojalo od pomoćnog i glavnog dijela istraživanja. U pomoćnom dijelu sudjelovalo je 49 studenata psihologije i 21 esperantist (o čemu će biti više riječi u opisu instrumentarija). U glavnom dijelu sudjelovao je 141 esperantist iz različitih esperantskih klubova u Hrvatskoj, sudionici radnog sastanka pomagača za Svjetski esperantski kongres u Zagrebu ⁸, članovi e-udruženja, te polaznici tečaja esperanta organiziranih od različitih e-udruženja. To su: krovna udruga Hrvatski savez za esperanto - KEL (sa sjedištem u Zagrebu), te 8 od ukupno 12 njenih klubova i udruženja: Esperanto Societo - Rijeka, Esperanto-Societo "Liberiga Stelo" - Osijek, Hrvatska esperantska mladež - KEJA (sjedište u Zagrebu), Studentski esperantski klub, SEK - Zagreb, Esperanto-Societo "Božidar Vančik" - Varaždin, Hrvatsko željezničarsko esperantsko društvo - KFEA (sjedište u Zagrebu), Esperantsko društvo iz Đurđevca.

U 2001. god. KEL je imao 248 članova (KEL, 2002). Iako se ne može sa sigurnošću reći da je u istraživanju sudjelovalo više od polovice članova (56.8 %) jer nije registrirano e-članstvo, može se pretpostaviti da je najveći broj ispitanih član nekog kluba upravo prema tome što su ispitanici u klupskim prostorima za vrijeme uobičajenih okupljanja ili prilikom pripreme kongresa. Na kongresu je sudjelovalo 85 ispitanih (60.3 %), (UEA, 2001).

Neki esperantisti ispitani u Zagrebu i unutar skupine pomagača bili su iz različitih dijelova Hrvatske (osim gradova navedenih uz klubove i iz Splita, Zadra, Nove Gradiške, Slavonskog Broda, te manji broj iz manjih gradova i mjesta). Uz Zagreb, za ispitivanje su odabrani oni gradovi za koje se smatralo da postoji aktivnija organizacija esperantista, odnosno više potencijalnih sudionika.

⁸ Na Svjetskom esperantskom kongresu u Zagrebu, održanom između 21 i 28. srpnja 2001. godine sudjelovalo je oko 1700 esperantista iz 56 država svijeta.

3.1.1. Esperantska populacija

Smatra se da u svijetu ima između 1-2 milijuna govornika esperanta (iako postoje različita mišljenja koja se kreću od nekoliko desetaka tisuća pa do 8 milijuna). Problematično je pitanje pojma esperantist u smislu je li on samo govornik ili istovremeno pripadnik esperantske kulture, a osim toga bitno je koliko je osoba aktivna u esperantskom životu - na razini prihvaćanja esperanta kao hobija ili je angažirana u organizaciji različitih događanja, pisanja u e-medijima na esperantu, ili neesperantskim medijima o esperantu, podučavanju jezika i sl. U Hrvatskoj je nedavno tiskan Leksikon hrvatskih esperantista (Pleadin, 2002) koji sadrži oko 1000 biografija aktivnih esperantista u Hrvatskoj od početaka e-pokreta prije otprilike 100 godina, do danas. U kontaktu s autorom⁹ Leksikona autorica ovog rada dobila je djelomične podatke o osnovnoj demografskoj strukturi danas živuće populacije aktivnih esperantista u RH.

Populacija broji oko 440 članova od kojih nisu svi trenutno u aktivnoj fazi bavljenja esperantom. 112 sudionika iz uzorka nalazi se na tom popisu, a to je 79.4 % uzorka, odnosno 25.5 % populacije. Čak četvrtina populacije obuhvaćena je ovim uzorkom, no gledano u apsolutnim brojkama veličina uzorka nije toliko impresivna obzirom da je ukupna esperantska populacija u Hrvatskoj mala. Podaci o spolu i djelomični podaci o dobi populacije prikazani su u tablici br. 1 zajedno s podacima uzorka, a na slici br. 1 prikazan je odnos dobnih skupina uzorka i populacije..

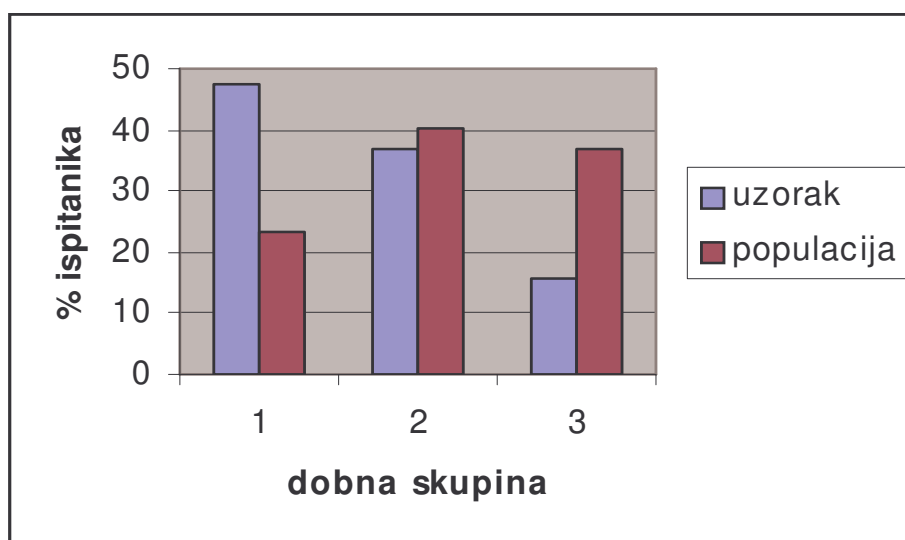
⁹ Autorica ovog rada zahvaljuje gosp. Pleadinu na važnim informacijama o karakteristikama esperantske populacije u Hrvatskoj.

Tablica 1 - Spolna i dobna struktura uzorka i populacije esperantista u Hrvatskoj

spol	UZORAK						POPULACIJA					
	žene		muškarci		N-dob		žene		muškarci		N-dob	
dob	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
do 34	38	27.0	29	20.6	67	47.5	46	10.4	37	8.4	83	18.8
35-59	30	21.3	22	15.6	52	36.9	67	15.2	78	17.7	145	32.9
60 i više	11	7.8	11	7.8	22	15.6	54	12.3	78	17.7	132	30.0
NP	0	0	0	0	0	0	47	10.7	33	7.5	80	18.2
N-spol	79	56.0	62	44.0	141	100	214	48.6	226	51.4	440	100

Legenda: UZORAK- sudionici koji su sudjelovali u ovom ispitivanju
 POPULACIJA - živi, trenutno ili ranije aktivni esperantisti
 n - broj sudionika u pojedinoj dobnoj skupini
 NP - broj sudionika s nedostajućim podacima
 N-dob - ukupni broj sudionika prema varijabli dob
 N-spol - ukupni broj sudionika prema varijabli spol

Slika 1 - Grafički prikaz dobne strukture u uzorku (N=141) i populaciji (N=360) esperantista u Hrvatskoj

Legenda: dobna skupina 1 - mlađi do 34
 2 - srednji 35-59
 3 - stariji 60 i više godina

Iz njih se vidi da u uzorku imamo 54 % žena i 46 % muškaraca, dok je u populaciji od 440 osoba 49 % žena i 51 % muškaraca. Poznavajući zastupljenost pojedinog spola u populaciji, željelo se provjeriti odstupa li uzorak značajno od populacije. Hi-kvadrat test iznosi $\chi^2 = 3.17$, $df = 1$, $p > 0.05$ (granični hi-kv. uz jedan stupanj slobode i stupanj rizika 5% iznosi 3.84). Budući da je dobivena vrijednost manja od granične, razlika nije značajna pa se može zaključiti da se zastupljenost pojedinog spola u uzorku značajno ne razlikuje od zastupljenosti u populaciji.

Istim postupkom provjereno je postoje li razlike u dobnoj strukturi uzorka i populacije (ovdje je N populacije umanjen za 18.2 % zbog nepoznatih podataka). Raspon dobi u uzorku kreće se od 11. do 84. godine, s aritmetičkom sredinom 39.76 i centralnom vrijednosti 37, dok je kod populacije TR= 9-92 , M= 50.84 , C= 50.5. Rekodiranjem varijable u tri dobne skupine dobiveni su jasniji podaci za usporedbu. Iz tablice se vidi da je uzorak dominantnije reprezentiran mlađom dobnom skupinom, a populacija starijom. Hi-kvadrat vrijednost iznosi $\chi^2 = 58.3$, $df = 2$, $p < 0.01$ (granični hi-kvadrat iznosi 9.35 uz 2 stupnja slobode i 1% rizika), što znači da postoji značajna razlika u dobnoj strukturi.

Mogući uzroci ove razlike: Činjenica je da je leksikon koncipiran po načelu angažmana osobe u e-pokretu i zajednici u bilo kojem vremenskom periodu bavljenja esperantom, a da je uzorak orijentiran na trenutno aktivne (zanemaren je udio onih esperantista koji nisu sudjelovali u uobičajenim esperantskim društvenim aktivnostima ili u organizaciji kongresa).

Drugo, u uzorku su zastupljeni novaci kao potencijalni aktivisti.

Treće, podaci o dobi za 18 % populacije nije poznat, a moguće je da među njima postoji izvjestan broj mlađih osoba čiji podaci nisu prikupljeni ranijim popisima članstva na osnovu kojih bi ih autor leksikona kontaktirao i zamolio da pošalju svoju životnu i e-biografiju. S druge strane, prednost uzorka je u tome što je nastojao obuhvatiti osobe koje sudjeluju u društvenim aktivnostima koja uključuju okupljanja, dakle u središtima života nacionalnih esperantskih organizacija. Nije neobično što u uzorku ima toliko mladih osoba, jer se u predkongresno vrijeme nastojalo angažirati što veći broj ljudi i podići ukupnu e-aktivnost kroz tečajeve, seminare, radne sastanke zbog stvaranja veće baze pomagača za kongres. Zanimale su nas osobine i mišljenje upravo takve, trenutno aktivne e-zajednice u Hrvatskoj.

3. 2. P O S T U P A K

Ispitivanje je obavljeno u periodu od kraja svibnja do početka srpnja 2001. godine. Sastojalo se u primjeni upitnika "*Esperanto - 2001*", prikupljanju potpisa peticije od sudionika, te listi potpisa koje su oni skupljali. Ispunjavanje upitnika i potpisivanje održano je u danu ispitivanja, a slanje lista uslijedilo je okvirno nakon dva tjedna po ispitivanju. Ispitivanje je provedeno u nekoliko navrata prilikom čega su ispitane skupine esperantista različite veličine (od 5 do 20, te jedna od 50 sudionika).

Ispitivačica se predstavila kao esperantistica i studentica psihologije i obavijestila prisutne da obavlja istraživanje unutar esperantske zajednice vezano uz današnji status esperanta (pokreta i jezika), te njegovog eventualnog širenja u Europi i svijetu - danas. Zatim ih je zamolila za suradnju u ispitivanju. Sudionici su trebali izraziti svoje mišljenje o danoj temi odgovorima na pitanja u upitniku. Također je naglašeno da će rezultati istraživanja biti prezentirani među aktivistima koji lobiraju za esperanto kao optimalno međunarodno sredstvo komunikacije Europske unije, te da je stoga važno čuti mišljenje svih esperantista o ciljevima i strategiji rada esperantskog pokreta.

Budući da se tražio podatak o imenu i prezimenu što je bilo neophodno zbog prirode ispitivanja, sudionicima je obećana potpuna diskrecija osobnih podataka. Ispitivačica je podijelila upitnike i podsjetila sudionike da nastoje odgovoriti na sva pitanja. Također, ako je bilo potrebno, objasnila je eventualne nejasnoće oko odgovaranja na pojedine čestice. Nakon dvadesetak minuta sudionici su završili s odgovaranjem nakon čega su imali priliku potpisati Peticiju za usvajanje esperanta kao službenog jezika EU-a. Onima koji su željeli skupljati potpise, podijeljeni su dodatni listovi za potpise, koverta s poštanskom markom i adresom ispitivačice na koju su zamoljeni da ih vrate (ili u posebne koverta u klubovima). Također su zamoljeni da ih označe osobnim podacima kao primjerom za buduće potpisnike. Sudionici koji nisu željeli skupljati potpise i/ili potpisati peticiju, zamoljeni su da na poseban za to predviđen obrazac upišu razloge nepotpisivanja i/ili ne-skupljanja potpisa. Isto tako su na te listove svi mogli napisati različite komentare o temi ili načinu ispitivanja. Prilikom vraćanja upitnika i tijekom odgovaranja, nastojalo se

pratiti odgovaraju li sudionici na sva pitanja. Prvi dan ispitivanja zbog velikog broja sudionika i ograničenog vremena ispitivanja nije bilo moguće u cjelini poštivati ovo pravilo, pa se dogodilo da manji broj sudionika nije u potpunosti ili pravilno odgovorio na sva pitanja (uglavnom se odnosi na čestice varijable subjektivne norme) tako da kod njih imamo manji broj odgovora. Po završetku ispitivanja ispitivačica se zahvalila i obećala sudionicima da će ih izvijestiti o rezultatima rada.

3. 3. INSTRUMENTARIJ

Za potrebe glavnog dijela istraživanja konstruiran je mjerni instrument upitnik "*Esperanto - 2001*" u kojem se nalazi i *Skala stavova prema širenju esperanta*, konstruirana u pomoćnom dijelu istraživanja. Osim njega, korišteni su posebni listovi za potpise, listovi za komentare, pisaći pribor, te adresirane koverta s poštanskom markom.

3.3.1. Skala stavova prema širenju esperanta

Zbog relativno jednostavne konstrukcije i primjene, Likertova sumativna skala se danas najčešće koristi u mjerenju stavova. Na velikom skupu tvrdnji, oko stotinu i više, od kojih je polovica jasno negativno, a polovica jasno pozitivno usmjerena, skupina sudionika treba odgovoriti stupnjem slaganja/neslaganja na 5- ili 7-stupnjevitim skalama na tvrdnje koje se odnose na objekt stava i/ili ponašanje vezano uz objekt stava.

Ukupni rezultat sudionika dobije se zbrojem odgovora na svim tvrdnjama stava. Potom se trebaju izabrati one koje su se pokazale osjetljivijima u razlikovanju sudionika različitog stava. To se može učiniti na dva načina: 1. tvrdnje se uspoređuju na osnovi rezultata dviju ekstremnih skupina sudionika, skupine s izraženim visokim i skupine s izraženim niskim ukupnim rezultatom, na način da se izbacuju one s premalim, a ostavljaju one s dovoljno velikim razlikama između rezultata dviju skupina; 2. izračunaju se korelacije svake pojedine tvrdnje s ukupnim rezultatom, te izbace one tvrdnje koje nedovoljno koreliraju s ukupnim rezultatom, obično se za minimum uzima $r = 0.50$. Oko dvadeset najosjetljivijih tvrdnji, po pola od oba usmjerenja, izabire se u konačnu formu skale stavova.

U trenutku konstruiranja skale stavova nije nam bila poznata ni jedna slična skala stavova ¹⁰. Postojalo je nekoliko socioloških istraživanja o esperantistima, čiji rezultati mogu poslužiti i u ovom istraživanju, ali psihologijski instrumentarij nije bio poznat. Osim toga, na području Hrvatske do sada nije rađeno ni jedno istraživanje vezano uz temu esperanta ili na uzorku esperantista iz područja psihologije. Prvi opsežniji popis esperantista je spomenuti leksikon, stvoren između ostalog da posluži kao baza budućim znanstvenim istraživanjima (Pleadin, 2002).

Skalom se želio ispitati stav sudionika prema širenju esperanta u Europi i svijetu u odnosu na njegov današnji status. Skraćeno je možemo nazvati *Skala stavova prema širenju esperanta*. Uz pomoć nekoliko aktivnih esperantista i konzultiranje e-literature konstruirana je preliminarna forma skale stavova s ukupno 99 tvrdnji, 49 negativno i 50 pozitivno usmjerenih čestica. Da bi se utvrdile metrijske karakteristike i konstruirala konačna verzija skale, provedeno je pretestiranje na 70 sudionika. Taj uzorak sastojao se od dvije podskupine sudionika: skupine od 49 studenata 3. god. psihologije, koja je odgovorila na tvrdnje unutar redovnih vježbi iz Socijalne psihologije, te skupine od 21 esperantiste (uglavnom članova Esperantskog udruženja "Bude Borjan" iz Zagreba, te nekoliko esperantista iz Republike BiH koji su odgovorili putem el. pošte).

Ovakav odabir ima određene prednosti i nedostatke. Smatrali smo da će dvije skupine sudionika imati različite stavove o zadanoj temi - da će stavovi esperantista biti pozitivniji u odnosu na stavove psihologa. Znali smo da psiholozi, ako ujedno nisu esperantisti ili su se nekad u životu zanimali za esperanto, neće biti konkretnije upoznati s temom esperanta.

Ipak, prihvaćanje esperanta kao međunarodnog jezika na razini EU-a imalo bi utjecaja na sve ljude, pa je to jedan je od razloga zašto bi svi, iako su samo čuli za esperanto (ako ne ranije, onda u okviru uvodne riječi o ispitivanoj temi prije no što su odgovarali na tvrdnje), mogli imati neko mišljenje o njemu. Kako psiholozi vjerojatno nisu emotivno angažirani kao esperantisti u pogledu ispitivane teme, smatralo se da će njihovi stavovi prema širenju esperanta biti manje pozitivni, a možda i negativni.

¹⁰ Nekoliko mjeseci nakon ispitivanja, autorica rada bila je u mogućnosti dobiti na uvid veći dio e-literature, između ostalog i australsko istraživanje stavova prema esperantu za koji je konstruirana skala stavova, te djelomice ispitana teorija razložite akcije (Lukes, 1990).

Bolja komparabilna skupina aktivnim esperantistima od psihologa, bili bi esperantisti koji su prekinuli kontakt s esperantom (pokretom i zajednicom). Ali njihov identitet i broj nije bilo moguće utvrditi, budući da o njima ne postoje sistematizirani podaci (leksikon još nije bio tiskan i takav pothvat bi bio previše zahtjevan). Možda se najvažniji razlog odabira ovakve komparabilne skupine nalazi u činjenici da u Hrvatskoj postoji mali broj esperantista na temelju kojeg bi se, metodološki gledano, stvorio jedan kvalitetan uzorak, a kamoli više njih. To je vrlo heterogena populacija. Osim jezik, i za neke od njih ideja, esperantiste ništa drugo ne mora povezivati.

Analizirana je diskriminativna valjanost čestica i prednost dana onima koje su najbolje razlikovale sudionike pozitivnog i negativnog stava, ili pozitivnog i neutralnog stava; primarno na skupini esperantista, potom psihologa, pa zajedničkoj skupini esperantista i psihologa. Nastojalo se odabrati sadržajno što različitije čestice, podjednaki broj pozitivno i negativno usmjerenih, čiji će indeks diskriminativnosti iznositi barem 0.50.

Pouzdanost konačne forme od 20 čestica iznosi $\alpha = 0.93$, što zadovoljava potrebe ovog istraživanja pod uvjetom da se pokaže jednako pouzdana i tijekom glavnog dijela istraživanja.

Polovica tvrdnji je pozitivna, a polovica negativna. Zadatak sudionika je da odgovori na svaku tvrdnju zaokruživanjem broja na skali od 1 (uopće se ne slažem s tvrdnjom) do 5 (u potpunosti se slažem s tvrdnjom) koji najbolje odražava njegov stupanj slaganja sa sadržajem tvrdnje. Ukupni rezultat sudionika formira se kao jednostavna linearna kombinacija rezultata na 20 čestica, tj. zbroje se broježane vrijednosti, s tim da se prethodno rekodiraju negativno usmjerene čestice (2., 5., 7., 8., 10., 12., 13., 16., 17., 20.), na slijedeći način: broj 5 pretvori se u 1, broj 4 u 2, a 3 ostaje isti. Veći rezultat na skali označava pozitivniji stav prema širenju esperanta. Skala je prezentirana na prvoj i drugoj stranici upitnika, u prilogu B.

3.3.2. Upitnik "Esperanto - 2001"

Osim varijable stava, u svrhu ispitivanja teorije razložite akcije konstruirane su i slijedeće varijable: varijabla subjektivne norme, dvije varijable za mjerenje bihevioralne namjere (tj. spremnosti na ponašanje), 3 varijable ponašanja, od kojih je jedna izjava o ponašanju, a ne stvarno ponašanje (ove varijable se nalaze na 4. stranici upitnika, ili su dobivene na osnovi potpisa i vraćenih lista potpisa). Upitnik, list za potpise i list za komentare nalaze se u prilogu B.

Na početku upitnika nalaze se demografske varijable kod kojih je trebalo zaokružiti odgovarajući spol, upisati dob i zanimanje sudionika. Na 3. str. upitnika nalaze se varijable vezane uz početak bavljenja i trenutno bavljenje esperantom, kreirane na osnovi e-literature, uglavnom socioloških istraživanja (izvor i godina saznanja o esperantu, te motivacija i aktivnost¹¹).

Ostale varijable iz teorije razložite akcije

Socijalni utjecaj ili subjektivna norma mjerena je kao kompozitna varijabla dobivena zbrajanjem umnožaka odabranih brojčanih vrijednosti na varijabli (NB) normativnih uvjerenja i varijabli (MC) motivacije za udovoljavanjem pretpostavljenim mišljenjima drugih značajnih osoba. U istraživanju je odabrano pet značajnih osoba/grupa, tj. referenata koji se smatraju relevantnim za zalaganje sudionika u širenju esperanta: obitelj, prijatelji, osobe s posla ili iz škole, esperantska zajednica i šira zajednica. Kod e-zajednice očekujemo pružanje veće podrške sudioniku u zalaganju za širenje esperanta, jer je to ujedno način jačanja esperanta i same zajednice. Ovisno o užem socijalnom krugu svakog sudionika ponaosob - obitelji i prijateljima - očekujemo veći raspon veličine podrške nego kod drugih referenata. Obzirom na uvjerenja šire javnosti o maloj instrumentalnoj vrijednosti esperanta u usporedbi s drugim jezicima (npr. engleskim, francuskim, njemačkim itd.), ne očekujemo veću podršku šire zajednice i osoba s radnog mjesta ili iz škole u zalaganju za širenje esperanta. Korištene su unipolarne varijable s pet stupnjeva: 1- uopće nije točno do 5-potpuno je točno da drugi smatraju da se trebam zalagati za

¹¹ Postojala je potreba da se ispita niz varijabli zbog usporedbe s ranijim istraživanjima provedenim na esperantistima kao što su: obrazovanje, god. početka bavljenja esperantom, dužina esperantizma, lingvističke sklonosti, politička opredjeljenja i dr. No to bi dodatno povećalo ne mali broj čestica u upitniku, te previše odužilo ispitivanje.

širenje esperanta (NB), odnosno, da često postupam u skladu s razmišljanjima značajnih drugih osoba (MC).

Bihevioralna namjera: konstruirane su dvije varijable za mjerenje spremnosti na ponašanje, tj. bihevioralne namjere. Varijabla namjere da se potpiše peticija za usvajanje esperanta kao službenog jezika EU-a, te varijabla namjere za skupljanje potpisa od strane neesperantista u istu svrhu. Obje su izražene na unipolarnoj ljestvici s krajevima obilježenima od 1 do 4. Numerička vrijednost "1" definirana je kao 'uopće nije vjerojatno', a "4" kao 'vrlo je vjerojatno'. Veći broj označava veću spremnost na ponašanje. Jednako definirani krajevi na skali vjerojatno-nevjerojatno od 4 stupnja korišteni su u istraživanju Sideridisa, Kaissidisa i Padeliadua (1998), te na 7 i 9- stupnjevitim skalama kod Davidsona i Jaccarda (1979), Dolla i Ortha (1993), Valleranda, Deshaiesa, Curriera, Pelletiera i Mongeaua (1992).

Ponašanje je mjereno pomoću tri varijable: broj potpisa, (tj. odabir broja potpisa koji se namjerava prikupiti u naredna dva tjedna), potpisivanje peticije i skupljanje potpisa. Uzete su dvije mjere 'stvarnog ponašanja': potpisivanje peticije i distribuiranje peticije putem skupljanja potpisa. Očekivan je velik odaziv esperantista glede potpisa, pa se za slučaj slabe osjetljivosti te mjere koristilo i skupljanje potpisa. Peticija se činila adekvatnim načinom za ispitivanje zalaganja esperantista kod problema širenja esperanta u Europskoj uniji. To je relativno brz i jednostavan način za mjerenje ponašanja, uobičajen u ispitivanjima odnosa stav-ponašanje (Weigel i Newman, 1976, prema Prišlin, 1991).

Varijabla odabir broja potpisa može se razmatrati i kao varijabla namjere i kao varijabla ponašanja. Sudionici koji su namjeravali skupljati potpise, trebali su zbog organizacije ispitivanja zaokružiti razred s određenim brojem potpisa koji namjeravaju skupiti. U smislu namjere ovu varijablu bi mogli dovesti u odnos s mjerom ponašanja - brojem skupljenih potpisa (samo u slučaju ako bi odaziv za skupljanje bio dovoljno velik). U ovom slučaju, odabrana je kao 'rezervna varijabla' ponašanja, jer se kod varijable skupljanje potpisa očekivao mali odaziv sudionika.

Postoji pretpostavka da oni koji imaju manje izraženu namjeru za skupljanje potpisa na ovoj mjeri neće zaokružiti ni jedan ili će zaokružiti manji broj potpisa, a da će oni koji imaju više izraženu namjeru za skupljanje potpisa zaokružiti razred sa što većim brojem potpisa.

4. ANALIZA PODATAKA I RASPRAVA

Provjera osnovnog modela razložite akcije

4.1. Skala stavova

4.1.1. Određivanje dobne granice za ispitivanje socijalnih stavova vezanih uz esperanto

Iako se stavovi uspješno mjere i kod djece, smatramo da djeca nemaju dovoljno razvijene socijalne stavove ovog tipa premda se određeni aspekti rasnih stavova mogu razvijati i u ranom djetinjstvu (Katz, 1976; prema Targowska, 2001). Bilo bi poželjno u budućim istraživanjima ispitati informiranost i interes prosječnih esperantista za ispitivanu temu kako bi se vidjelo koliko su svi esperantisti, a ne samo "kritične" skupine kao djeca ili novaci u esperantu, s njom upoznati. Premda se većina članova zajednice esperantom bavi kao hobbijem bez većih interesa za strategiju pokreta, oni su osnova pokreta i kao takvi važni u njegovu razvoju, te je stoga važno i njihovo mišljenje o širenju esperanta.

Glavni čimbenik za određivanje dobne granice bio je presjek dobi u kojoj djeca samoinicijativno ulaze u pokret i zajednicu, i kognitivno-socijalnog razvoja s naglaskom na socijalne stavove. Leyk (prema Duc Goninaz, 1987) analizira termin generacija unutar e-zajednice. Smatra da djeca mlađa od 15 godina ulaze u zajednicu najčešće voljom roditelja ili nastavnika. Sličnu dobnu granicu samostalnog ulaska u pokret, od 14. god nadalje, navodi i Forster (1982).

Petoro djece, dvije djevojčice i tri dječaka, mlađe je od 15 godina i njihovi podaci nisu uzeti u obradi varijable stav. Njihovo isključivanje iz obrade imalo je minimalan učinak na promjenu postotka žena i muškaraca u uzorku (promjena za 0.6% u korist žena, što nije značajno promijenilo spolnu strukturu u odnosu na ukupni uzorak $\chi^2 = 0.02$, $df = 1$, $p > 0.05$).

Budući da su *Skala stavova prema širenju esperanta* i *Skala subjektivnih normi za širenje esperanta* konstruirane za potrebe ovog istraživanja, prije interpretacije stavova i normi esperantista ukratko su opisane dobivene metrijske karakteristike tih instrumenata (premda njihovo ispitivanje ne ulazi u probleme ovog istraživanja). Opis metrijskih karakteristika skala nalazi se u dijelovima analize podataka 4.1.2., 4.2.1. (uglavnom pouzdanost i valjanost), te dijelovima 4.1.3. i 4.2.2. (gdje je osjetljivost skala opisana prije stavova i subjektivnih normi sudionika).

4.1.2. Metrijske karakteristike skale stavova

Izračunata je pouzdanost tipa unutarnje konzistencije preko Cronbachovog α koeficijenta. Za svih 20 čestica zajedno dobiven je $\alpha = 0.7442$, jedan broj čestica pokazao je vrlo malu ili nikakvu osjetljivost, manju od 0.30 (čestica čiji je koeficijent indeksa diskriminacije iznad 0.30, prema OEA (2001) se smatra dobrom, prihvatljivom) tako da je u prvom koraku iz skale izbačeno 6 čestica (4., 6., 9., 12., 17., 20.), a potom još dvije (5. i 1.) koje su u skraćenoj verziji od 14 čestica također poprimile premalenu osjetljivost za razlikovanje sudionika (rezultati ove analize na završnoj formi skale nalaze se u prilogu C, tablica br. 1).

Nova skala od 12 čestica za 136 sudionika (bez djece mlađe od 15 godina) ima veću pouzdanost od prve, $\alpha = 0.7968$ što se može smatrati zadovoljavajućom pouzdanošću jer je na donjoj granici visoko pouzdanih testova, tj. 0.80 (prema Bukvić, 1982; OEA, 2001). No iako je ova verzija skale zadovoljavajuće pouzdana, postavlja se pitanje zašto je verzija od 20 čestica, koja je u preliminarnom ispitivanju pokazala vrlo visoku pouzdanost $\alpha = 0.9366$, ovdje pokazala tek 0.7442 pa je bilo potrebno izbaciti 8 čestica.

Mogući razlog je u maloj skupini esperantista u preliminarnom uzorku na osnovi čijih se rezultata nije moglo odabrati mnogo čestica. Tako je u verziji 20 čestica veći broj čestica izabran na osnovi rezultata skupine studenata psihologije, ili cijelog preliminarnog uzorka, jer je kod njih postignuta bolja osjetljivost čestica. Za potrebe budućih istraživanja trebala bi se ponovno primijeniti preliminarna skala stavova, ali na većoj skupini esperantista.

Metodom glavnih komponenata analizirana je faktorska struktura skraćene skale stavova, iz korelacijske matrice ekstrahirano je 3 faktora s karakterističnim korijenima većim od 1, čime je objašnjeno 55.2 % varijance rezultata. Nakon Varimax rotacije dobili smo da je 6 čestica zasićeno prvim (32 %), 4 čestice drugim (14.7 %), i 2 trećim faktorom (8.5 %).

Analizirajući sadržaj čestica možemo reći da se na prvom faktoru nalaze one koje su pozitivno orijentirane (3.,11.,14.,15.,18.,19.), a na drugom i trećem faktoru negativno orijentirane čestice (F2 - 2.,8.,10.,16. i F3 - 13., 7.). Stoga zaključujemo da se radi o artefaktima koji su se pojavili u odgovorima sudionika na tvrdnjama stava, te prihvaćamo jednofaktorsko rješenje skale stavova (osnovne, tj. najveće saturacije čestica pojedinim faktorom, te eigen-vrijednosti i % objašnjene varijance nalaze se u prilogu C, tablica br. 3 i 4).

4.1.3. Stavovi esperantista prema širenju esperanta

Rezultati 136 sudionika kreću se u rasponu od 28-60 koji je pomaknut prema višim vrijednostima (min. moguća vrijednost je 12, a maksimalna 60). Aritmetička sredina iznosi 49.26, standardna devijacija 7.02, centralna vrijednost 50. Kolmogorov-Smirnovljevim testom nije pronađeno odstupanje varijable od normalne distribucije ($z = 1.18$, $p = 0.125$), premda je blago negativno asimetrična.

Očekivano je da će esperantisti imati visok pozitivan stav prema širenju esperanta. Bilo bi zanimljivo da smo ispitali i skupinu onih koji su napustili esperanto. Pretpostavljamo da bi oni imali manje pozitivan, moguće i negativan stav. Tada bi se usporedbom dviju skupina moglo odrediti koje su karakteristike vezane uz esperanto ključne za razlikovanje onih koji ostaju, i onih koji napuštaju esperanto. Možemo analizirati (uvidom u tablicu broj 2) kod kojih čestica ipak postoji svojevrsno neslaganje esperantista, a u konkretnom slučaju najviše nas zanima odnos prema česticama vezanim uz Europsku uniju.

Tablica 2 - Aritmetičke sredine i standardne devijacije rezultata na česticama skale stava prema širenju esperanta (N= 136)

rbč	čestica	M	σ
19	Esperanto nije nacionalni jezik i stoga se zalažem za njegovo korištenje u međunarodnim kontaktima.	4.56	0.805
15	Zalažem se da lokalni jezik bude znak regionalnog, nacionalni-nacionalnog, a esperanto znak europskog identiteta.	4.21	1.103
3	Esperanto kao neutralan jezik je optimalno sredstvo za rješavanje kriznih i konfliktnih situacija.	4.04	0.999
11	Smatram da bi esperanto kao jezik Europljana riješio mnoge probleme našeg kontinenta.	4.02	1.099
14	Samo esperanto garantira jednakost svih jezika u budućem međunarodnom, komunikacijskom poretku.	3.87	1.134
18	Samo esperanto može stvoriti svijest o europskom identitetu.	2.99	1.364
13	Previše je svađa i neprofesionalnosti unutar Esp. pokreta da bi se on razvio u značajnijeg kandidata za međunarodni jezik.	2.37	1.240
10	Esperanto ne može imati veći politički utjecaj u Europi ili svijetu i uzaludno je zalagati se za to.	2.23	1.271
8	Esperanto je neprimjeren za izražavanje čovjekovih misli i osjećaja, za razliku od nacionalnih jezika.	1.62	1.012
7	Po mojem mišljenju esperantisti zapravo ne žele da se esperanto širi, jer bi tako postao manje egzotičan.	1.48	0.825
2	Da esperanto nešto vrijedi, već bi bio međunarodni jezik.	1.46	0.851
16	Esperantisti su umišljeni ljudi koji ne žele trošiti energiju na upoznavanje "glupih" neesperantista s esperantom.	1.26	0.702

Legenda: rbč - redni broj čestice

Čestice u tablici poredane su od najveće do najmanje aritmetičke sredine. Pri interpretaciji treba imati na umu da su rezultati na negativno usmjerenim česticama invertirani prije statističke obrade, tako da veća vrijednost znači veće slaganje s tvrdnjom.

Kod pozitivno usmjerenih tvrdnji o širenju esperanta stupanj slaganja je uglavnom umjerenijeg intenziteta nego kod negativno usmjerenih, a kreće se i do neutralnog stava. Najveće je slaganje s tvrdnjom o prednostima esperanta u međunarodnim kontaktima obzirom da nije nacionalni jezik (č. br. 19, M= 4.56), ali i nešto manje slaganje kad se radi o implikacijama koje se pridaju esperantu obzirom na svojstvo ne-pripadanja nekoj naciji, tj. svojstvo neutralnog jezika (č. br. 3, M= 4.04) ili onog koji garantira jezičnu jednakost (č. br. 14, M= 3.87). Slaganje s tvrdnjama koje se vežu uz pitanja Europa-esperanto (15., 11. i 18.) ukazuje na umjereni pozitivan do neutralni stav (M= 4.21, M= 4.02, M= 2.99).

Izraženo je visoko neslaganje (od M= 1.26 do M= 1.62) s tvrdnjama koje imaju tendenciju omalovažavanja esperantista (16. i 7.) ili esperanta kao jezika (2. i 8.). Ipak, kad se kritike o eventualnom postignuću esperanta upute u blažem tonu (č. br. 10, M= 2.23), ili se kritizira unutarnja organizacija e-pokreta (č. br. 13, M= 2.37), neslaganje je manje izraženo, tj. stav je umjereniji.

Tablica 3 - Distribucija odgovora od 1 (uopće se ne slažem), do 5 (u potpunosti se slažem) na česticama skale stavova prema širenju esperanta, izražena u postocima

pozitivno usmjerene tvrdnje					
rbč	1	2	3	4	5
19	0.7	2.2	8.8	16.9	71.3
15	5.1	2.9	12.5	25.0	54.4
3	2.9	3.7	19.1	35.3	39.0
11	3.7	5.9	19.1	27.2	44.1
14	2.9	9.6	25.0	22.8	39.7
18	18.4	18.4	27.9	16.2	19.1
negativno usmjerene tvrdnje					
rbč	1	2	3	4	5
16	83.8	9.6	3.7	2.2	0.7
2	70.6	17.6	8.1	2.2	1.5
7	69.1	16.9	10.3	3.7	0
8	64.7	19.1	8.1	5.9	2.2
10	41.2	18.4	23.5	10.3	6.6
13	34.6	16.9	33.1	8.1	7.4

Legenda: rbč - redni broj čestice

Podaci dobiveni na osnovi analize postotaka različitih stupnjeva odgovora na dimenziji slaganje-neslaganje za pojedinu tvrdnju (tablica br. 3) govore u prilog opisanom odnosu tvrdnji. Kod pozitivno usmjerenih: 19. je na prvom mjestu po postotku slaganja (88.2%), a iza nje slijede 15. (79.4%), 3. (74.3%) pa sve do 18. s kojom se manje sudionika slaže (35.3%), nego što se ne slaže (36.8%).

Kod negativno usmjerenih uglavnom postoji veći postotak sudionika koji se s njima ne slaže, nego što je bio postotak onih koji su se slagali s pozitivno usmjerenim tvrdnjama, što je u sukladnosti s ranije izrečenim većim intenzitetom stava kad je riječ o negativno usmjerenim tvrdnjama. Tako se s tvrdnjom broj 16 ne slaže čak 93.4%

sudionika, s 2. - 88.2%, sa 7. - 86%, dok je najmanji postotak neslaganja s tvrdnjom br. 13 (51.5%). Kod nje postoji velik broj odgovora '3' - 33.1%, (3 - može značiti podjednako slaganje i neslaganje, ili odsustvo stava), pa za nju možemo reći slijedeće: čak trećina esperantista ili dovoljno ne poznaje život unutar zajednice, pa nije sigurna koliko je on kvalitetan; ili je on uopće ne zanima; ili smatra da su odnosi članova ni dobri, ni loši.

Slijedeće tvrdnje vezane su uz pitanja Europa-esperanto (11., 10., 15., 18.): Kod 15. tvrdnje (ovo je ujedno tvrdnja iz te skupine s kojom se sudionici najviše slažu) postoji potpuno slaganje za 54.4 %, te slaganje za 25 % sudionika. Ona se veže uz pitanje raspodjele jezika ovisno o veličini zajednice koja ga koristi (na lokalnoj razini lokalni jezik - npr. dijalekti; na nacionalnoj nacionalni - npr. u Hrvatskoj književni jezik hrvatski; na europskoj - esperanto) i prihvaćanja identiteta uz jezik.

Autor (Tišljar, 1998) iz čije je literature tvrdnja preuzeta, smatra da se jezik ne može prihvatiti bez dubljeg povezivanja kroz stvaranje identiteta na osnovi jezika, tj. prihvaćanja kulture. Prema odgovorima sudionika čini se da su općenito osjetljivi na pitanje identiteta tj. da je ono za njih važno, tim više ako pogledamo 18. tvrdnju kod koje se kaže da jedino esperanto može stvoriti svijest o europskom identitetu. Ona je na zadnjem mjestu po postotku slaganja, 64.7% sudionika s njom se ne slaže, odnosno niti se slaže, niti ne slaže, i neutralna na dimenziji pozitivan-negativan stav ($M= 2.99$). Ima najveću raznolikost odgovora na skali slaganje-neslaganje u odnosu na sve ostale tvrdnje, dakle pobuđuje vrlo različite stavove i možemo zaključiti da stav prema njoj u prosjeku nije ni pozitivan ni negativan.

Da nije riječ o reakciji na isključivost tvrdnje budući da zagovara "samo esperanto" kao način rješenja jezičnog problema i posredno stvaranje zajedničkog, europskog identiteta, vidimo i iz odgovora na tvrdnju br. 14 koja također zagovara "samo esperanto" ali ovdje kao jezik na međunarodnom nivou. 62.5% sudionika s njom se manje ili više slaže, a stav je u prosjeku umjereno pozitivan ($M= 3.87$). Možda ona potiče na manji otpor od tvrdnje br. 18 zbog toga što u slučaju realizacije njenog sadržaja esperanto ne bi bio jezik određene društvene zajednice ili područja na Zemlji, već jezik svih ljudi.

Kako bismo bolje shvatili otkud toliko neslaganje s tvrdnjom br. 18, navedimo neke od komentara koje su sudionici napisali na listu za komentare po završetku odgovaranja na upitnik: *Mislim da esperanto ne treba biti jezik EU jer je njegovo osnovno obilježje neutralnost, tj. trebao bi biti jezik koji će jednako služiti svim narodima na cijelom svijetu i zato iza njega ne smije stajati ni jedna gospodarska, ni vojna sila i ni jedna politička ideologija;* ili *Smatram da se esperanto ne može smatrati jezikom Europske unije, jer ne pripada samo njoj, i time bi se izgubilo na ravnopravnosti;* ili *Smatram da je to pitanje o kojem bi trebali odlučiti stanovnici Europske unije.*

Vidi se da je dio sudionika osjetljiv na pridruživanje jezika pojedinoj društvenoj grupi ili zemljopisnom prostoru, te smatra kako bi esperanto takvim pridruživanjem izgubio na svjetskom nivou i u idejnom smislu - na demokratičnosti. S tvrdnjom br. 11. koja se odnosi na pitanje koristi esperanta za Europljane, postoji potpuno slaganje u 44.1 % i slaganje u 27.2 % slučajeva, a prosječni stupanj slaganja je umjerenog intenziteta ($M= 4.02$). S negativno usmjerenom tvrdnjom broj 10, koja govori o malom političkom utjecaju esperanta u Europi ili svijetu i uzaludnosti lobiranja za esperanto, ne slaže se 59.6% sudionika, 23.5% je neodlučno, a 16.9% se slaže. Prosječni stupanj neslaganja s tvrdnjom umjerenog je intenziteta ($M=2.23$).

Pitanje identiteta vezano uz pridruživanje esperanta nekoj društvenoj zajednici i određenom zemljopisnom području trebalo bi još ispitivati na različitim uzorcima esperantista (naročito onih u EU), jer to je način da dobijemo djelomičan uvid i u mišljenje šire zajednice. Današnja ideja uvođenja esperanta u EU 'odozgo' tj. od strane političkih instanci, nije zamišljena kao zamjena nacionalnih jezika u pojedinim državama, ni lokalnih na lokalnim razinama, već kao sredstvo međunarodne komunikacije. Identitet koji bi eventualno mogao biti vezan uz esperanto, obzirom da uključuje minimalno dvojezičnost, ne bi trebao biti sličan nacionalnom već svojevrsnom transnacionalnom identitetu, koji upravo zbog karakteristike transnacionalnosti ne bi isključivao ne-Europljane od Europljana.

No u ovom pogledu ima mnogo različitih mišljenja, i ni među esperantistima nema preciznih zamisli kakve bi se sve promjene dogodile kad bi se esperanto uveo u EU (materijalne, kulturalne, promjene identiteta, komunikacijske). Isto tako većina ljudi danas ne može pojmiti stvarnu sliku promjena koje donosi globalno prihvaćanje engleskog jezika, te vjerojatno nitko ne može u potpunosti predvidjeti posljedice tog trenda.

4.2. Skala subjektivnih normi

4.2.1. Metrijske karakteristike skale subjektivnih normi

Skala 5 multiplikativnih kompozitnih čestica dobivenih za pet referenata osobe u bavljenju esperantom ima pouzdanost $\alpha = 0.7357$ na uzorku od $N = 129$ sudionika. Može se smatrati relativno pouzdanom bez potrebe za revizijom jer je indeks pouzdanosti veći od 0.70 (OEA, 2001). Proveli smo faktorsku analizu pod modelom glavnih komponenta, i nakon ekstrakcije Varimax rotacijom dobili jedan generalni faktor kojim su zasićene sve čestice. On objašnjava 50.0 % varijance rezultata. U tablicama br. 2. i 5. (prilog C) nalaze se koeficijenti indeksa diskriminativnosti za pojedinu česticu, koji govore u prilog dobroj osjetljivosti čestica, a kreću se od I. D. 0.42 do 0.6 ; te prikaz faktorskih saturacija čestica.

4.2.2. Subjektivne norme esperantista za širenje esperanta

Najveći utjecaj na sudionike u pružanju podrške u širenju esperanta ima kako je i očekivano, esperantska zajednica ($M = 14.27$), iza nje slijede obitelj i prijatelji ($M = 9.52$, $M = 8.95$), a na kraju podjednako malen utjecaj u pružanju podrške imaju šira zajednica ($M = 5.19$) i suradnici na poslu, u školi ($M = 5.12$), (tablica 4). Ukupna subjektivna norma izražena je kao jednostavna linearna kombinacija ovih 5 čestica. Rezultati sudionika kreću se u rasponu od 5 do 111 ($TR = 109$), čime je pokriveno 85% teoretski mogućeg raspona ($TR = 5-125$). Aritmetička sredina iznosi 42.43, standardna devijacija 21.46, a centralna vrijednost 42. Kolmogorov-Smirnovljevim testom dobiveno je da distribucija ne odstupa značajno od normalne ($z = 0.77$, $p = 0.599$). Blago je pozitivno asimetrična - nešto veći broj rezultata nalazi se s lijeve strane raspona.

Budući da iz multiplikativnih rezultata na subjektivnim normama nije dovoljno jasan odnos normativnih vjerovanja i motivacije da im se udovolji, potrebno je detaljnije analizirati odnos dviju varijabli (tablica 4). Sudionici pretpostavljaju da e-zajednica ima najjača uvjerenja o potrebi njihovog zalaganja za širenje esperanta ($M = 4.51$), a također je ona "najvažniji" referent u utjecaju na postupanja sudionika ($M = 3.05$). Smatramo da je ovakav rezultat djelomično nastao pod utjecajem konkretne situacije ispitivanja u kojoj se pripremao kongres i favorizirao esperanto, tj. da

sudionici općenito u svom životu ne postupaju najčešće u skladu s očekivanjima e-zajednice. No, vidimo da se ovaj i ostali referenti ne razlikuju previše po važnosti za postupanja sudionika i svi imaju relativno malu važnost. Zanimljivo je da su prosječne vrijednosti percipiranja normativnih uvjerenja, te njihova važnost za sudionike podudarne za sve referente izuzev e-zajednice. Razumljiva su velika očekivanja e-zajednice, jer njoj je najviše u interesu da se osobe bave širenjem esperanta.

Tablica 4 - Aritmetičke sredine i frekvencije rezultata na česticama skala NB, MC i SN

referent	M(nb)	M(mc)	N(nb), N(mc)	M(sn)	N(sn)
obitelj (partner)	2.88	2.90	133,132	9.52	132
prijatelji	2.89	2.91	132,130	8.95	129
sur., pretpost.	2.10	2.25	132,129	5.12	129
e-zajednica	4.51	3.05	137,133	14.27	133
šira zajednica	2.13	2.22	132,130	5.19	129

Legenda:

sur., pretpost. - referent koji se odnosi na suradnike na poslu i/ili pretpostavljene (učenike i studente, profesore u školi)

NB - pretpostavljena normativna uvjerenja/mišljenja referenata

MC - motivacija da se udovolji mišljenju referenata

SN - subjektivna norma

4.3. Mjere bihevioralnih namjera i ponašanja

Ispitali smo dva konkretna ponašanja: osobno potpisivanje peticije za prihvaćanje esperanta kao službenog jezika u EU, te prikupljanje potpisa peticije u naredna dva tjedna.

Kao kontrolnu, treću varijablu ponašanja uzeli smo odabir broja potpisa za prikupljanje, u slučaju da kod distribucije peticije odaziv sudionika ne bude velik ili kod potpisivanja peticije bude prevelik, tj. mjere nedovoljno osjetljive.

Budući da je peticiju potpisao velik broj sudionika 124 (87.9%), varijable namjera za potpisivanje i potpis nisu korištene u provjeri osnovnog modela razložite akcije, već su kao mjere ponašanja korištene varijable izabrani broj potpisa i skupljanje potpisa, a kao mjera namjere - varijabla namjere za skupljanje potpisa.

Na varijabli bihevioralne namjere za skupljanje potpisa dobiveni su slijedeći podaci¹² : 24 (17%) sudionika zaokružilo je odgovor '1', 12 (8.5%) odgovor '2', 33 (23.4%) odgovor '3', 70 (49.6%) odgovor '4', a za dva sudionika nedostaju podaci (1.4%). Budući da je distribucija rezultata negativno asimetrična (skoro 75% sudionika izrazilo je veću namjeru za skupljanje potpisa), varijablu smo za daljnju obradu dihotomizirali na one koji su iskazali manju, odnosno veću namjeru za skupljanje potpisa (1 i 2 rekodirano u 0, 3 i 4 rekodirano u 1). Varijabla namjere za ponašanje konstruirana je prema ranijim istraživanjima unutar teorije razložite akcije. Dihotomizirana je na manje i više izraženu namjeru, a ne negativnu / pozitivnu, budući da se smatra unipolarnom, a ne bipolarnom varijablom (Ajzen & Fishbein u Doll & Orth, 1993; Davidson & Jaccard, 1979). Nadalje koristimo dihotomiziranu varijablu namjere za skupljanje potpisa pod nazivom "bn" gdje u kategoriji manje izražene namjere ima 36 (25.9 %), a u kategoriji više izražene namjere 103 (74.1 %) sudionika.

Distribuciju peticije provelo je 35 sudionika (24.8%). Varijablu koristimo pod imenom "skuppot" budući da se radi o varijabli skupljanja potpisa (tj. distribucije peticije u svrhu skupljanja potpisa). One koji su skupljali potpise nazivamo "skupljačima", a one koji nisu "neskupljačima". Varijabla "skuppot" je dihotomna i na njoj postoje odgovori za 139 sudionika, 35 (25.2 %) skupljača i 104 (74.8%) neskupljača.

Odabir broja potpisa nazvan je "brojpot" varijablom. Zbog opravdane bojazni da će odaziv za skupljanje potpisa biti mali, varijabla je korištena kao rezervna mjera ponašanja. Smatramo da može poslužiti kao provizorna mjera ponašanja, budući da smo očekivali da neki od ponuđenih razreda s različitim brojem potpisa najčešće zaokruže oni koji su na varijabli bihevioralne namjere prethodno iskazali veću

¹² Tablični prikaz 6 za odnos varijable namjere za skupljanje potpisa (bn) i varijable ponašanja "brojpot" nalazi se u prilogu C.

namjeru (3,4) za distribuiranje peticije, a da oni koji su iskazali manju namjeru (1,2) najčešće ne zaokruže ni jedan ponuđeni broj potpisa ili da eventualno zaokruže razred s manjim brojem potpisa.

Ovdje se može uputiti metodološki prigovor jer nije uzeto u obzir da su pojedini sudionici mogli 'preskočiti' pitanje o broju potpisa, a da su u stvarnosti namjeravali skupljati potpise. Zbog toga bi bilo poželjno da smo mjerili i kategoriju koja uključuje nulti-broj potpisa, umjesto što smo o njemu posredno zaključivali na temelju ne-zaokruživanja jedne od ponuđenih mogućnosti. No, takva bi kategorija bila kontradiktorna samom sadržaju pitanja, budući da on isključuje sudionike koji ne žele skupljati potpise. Iz komentara (dalje u tekstu) se može zaključiti da ovi sudionici doista nisu planirali skupljati potpise. Na varijabli "brojpot" imamo slijedeći raspored odgovora: 24 sudionika nema odabran broj potpisa (17%), 33 ih odabire razred s 1-5 potpisa (23.4%), 33 razred s 6-10 potpisa (23.4%), 17 razred s 11-15 potpisa (12.1%), 32 (22.7%) razred s 16 i više potpisa, a dva sudionika (1.4%) su isključena iz obrade jer nemaju podatke na varijabli namjere, niti zaokružen neki broj potpisa.

Doprinos komentara sudionika u razumijevanju podataka na varijablama bihevioralne namjere i varijablama ponašanja: List za pisanje razloga 'ne-ponašanja' i komentare unio je dodatne informacije u istraživanje koji su korisni za razumijevanje podataka sudionika 'nulte' skupine na varijabli odabir broja potpisa, kao i odgovora nekih sudionika za koje smatramo da su davali socijalno poželjne odgovore na varijabli namjere za skupljanje potpisa i varijabli odabir broja potpisa.

Od 24 sudionika koji nisu zaokružili ni jedan odgovor na varijabli odabir broja potpisa, čime smatramo da imaju 'nulti' broj potpisa, 15 je nakon ispunjavanja upitnika napisalo razloge ne-distribuiranja peticije (tj. skupljanja potpisa) na listu za komentare. Na taj način dobivena je dodatna potvrda da nisu namjeravali skupljati potpise, te da zato nisu zaokružili neki broj potpisa. Preostalih devet članova te skupine nije navelo razloge ne-distribuiranja peticije. Činjenica da je svih devet izrazilo najmanju moguću namjeru za skupljanje potpisa (broj '1' na skali od 1-4) upućuje na zaključak da doista nisu namjeravali skupljati potpise i zato nisu odgovorili na varijabli "brojpot".

24 sudionika koji jesu zaokružili određeni broj potpisa, također je napisalo razloge nedistribuiranja peticije. Oni dakle odmah po ispitivanju konkretnijeg plana ponašanja (zaokruživanja broja potpisa koji planiraju skupiti kako bi ispitivaču pomogli u organizaciji potpisivanja) navode razloge koji ih sprječavaju u izvođenju budućeg ponašanja.

Moguće je slijedeće objašnjenje postupaka tih sudionika: kod odgovaranja na varijable bihevioralna namjera i odabir broja potpisa, esperantisti su mogli smatrati da se radi o ispitivanju hipotetske situacije zalaganja za esperanto i pod utjecajem proesperantske atmosfere i želje da pomognu esperantu na varijablama "bn" i "brojpot" dati socijalno poželjne odgovore. Na početku ispitivanja rečeno je da se radi o ispitivanju mišljenja esperantista o širenju esperanta, te da su njihovi odgovori veoma važni za esperantski pokret, ali sudionici nisu bili informirani o potrebi većeg angažmana osim ispunjavanja upitnika. Tek kad su im podijeljeni listovi za potpise peticije i markirane koverta s adresom ispitivačice, shvatili su da se radi o stvarnom skupljanju potpisa. Pretpostavlja se da su u tom periodu promišljali svoje realne, a ne više hipotetske mogućnosti za skupljanje potpisa, i donijeli odluku o nesudjelovanju u distribuciji peticije. Nakon što su im ponuđeni listovi za upisivanje komentara, sudionici su smatrali potrebnim napisati razloge koji će ih spriječiti u izvođenju ponašanja i time ispitivačici objasniti svoje nesudjelovanje u kampanji za esperanto.

Informativno je i da je 13 od 24 sudionika izrazilo manju namjeru za skupljanje potpisa.

Dvije opisane podskupine ne razlikuju se statistički značajno u visini stava ($t=1.06$, $df=46$, $p>.05$) i veličini subjektivne norme ($t=0.95$, $df=43$, $p>.05$). Kad ih spojimo zajedno imaju značajno manje pozitivan stav ($t=3.98$, $df=137$, $p<.01$) i uz nešto veći stupanj rizika, manju subjektivnu normu od preostalih sudionika u uzorku ($t=1.87$, $df=127$, $p<.06$). Na temelju sličnosti dviju podskupina, i razlika s ostalim sudionicima na varijablama stav i norma; te obzirom da ni jedan sudionik tih podskupina kasnije nije poslao list s potpisima peticije - pokazuje se opravdanim prihvaćanje objašnjenja o davanju socijalno poželjnih odgovora kod izražavanja namjere za skupljanje potpisa.

Stoga smo za sudionike iz opisanih podskupina koji su u upitniku izrazili veću namjeru (kod 1) za skupljanje potpisa, a potom napisali razloge zašto ih neće skupljati, bihevioralnu namjeru rekodirali u manje izraženu (kod 0). Bilo je 20 takvih

sudionika. Ova varijabla namjere za skupljanje potpisa koristiti će se za predviđanje skupljanja potpisa. Na dihotomiziranoj rekodiranoj varijabli namjere "bn-r" postoje podaci za N=139 sudionika, od kojih je 56 (40.3%) izrazilo manju namjeru, a 83 (59.7%) veću namjeru za skupljanje potpisa.¹³

Postoji mogućnost da je list za komentare s tiskanim rubrikama za upisivanje razloga ne-distribuiranja i ne-potpisivanja potaknuo neke od sudionika da promjene ranije izraženu namjeru za distribuciju i upišu razloge ne-distribuiranja. No, vjerojatnije je odluka o neskupljanju potpisa donesena ranije kako je opisano. Osim toga, pisanje komentara bio je izraz dobre volje i sudionici nisu trebali upisati razloge ne-distribuiranja, (jer su te rubrike bile namijenjene onima koji nisu odabrali neki broj potpisa ili osobno potpisali peticiju) već im je pisanje komentara bilo koje vrste, npr. o temi ispitivanja, metodologiji rada, bilo ponuđeno kao opcija. Korištenjem lista za komentare dobiven je koristan uvid u moguće razloge ne-distribuiranja peticije i općenito bolje razumijevanje podataka.

Najčešće se kao razlog za neskupljanje potpisa navodio nedostatak vremena, zatim neki drugi osobni problemi (zdravstveni, nesigurnost u vlastite sposobnosti za prikupljanje potpisa peticije), neki su naveli problem očekivane nesuradnje od potencijalnih potpisnika zbog straha od potpisivanja peticija, itd.

Jedanaest sudionika napisalo je razloge za koje možemo pretpostaviti da su direktno povezani s manje pozitivnim stavom prema širenju esperanta. Dio njih već je opisan kod objašnjenja rezultata na skali stavova, drugi se odnose na uvjerenja da bi uvođenje esperanta u EU dovelo do zatvaranja u jezični geto, da takvi napori u današnjoj situaciji ne bi doveli do većih pomaka jer esperanto nema političku podršku ili bi ga premalo ljudi podržalo, da nije spreman za takvu ulogu, i sl.

¹³ Tablični prikaz 7 za odnos varijable rekodirane namjere za skupljanje potpisa (bn-r) i varijable ponašanja "skuppot" nalazi se u prilogu C.

4.4. Provjera osnovnog modela razložite akcije

$\begin{array}{l} \text{STAVOVI PREMA PONAŠANJU} \\ \text{SUBJEKTIVNE NORME} \end{array} \left\{ \Rightarrow \text{BIHEVIORALNE NAMJERE} \Rightarrow \text{PONAŠANJE} \right.$
--

Prema TRA (Ajzen & Fishbein, 1980; prema Brubaker & Fowler, 1990) bihevioralne namjere su funkcija stavova prema ponašanju i percepcije osobe o mišljenju drugih ljudi - koji su njoj važni - o tome da li osoba treba ili ne treba manifestirati relevantno ponašanje. Nadalje, manifestacija ponašanja je direktna posljedica promišljene namjere osobe o (ne)izvođenju relevantnog ponašanja. Autori modela smatraju da namjera posreduje utjecaje drugih prediktora na ponašanje.

Na temelju gornjih postavki, provjerene su slijedeće hipoteze osnovnog modela: (1) na osnovu stavova prema ponašanju i subjektivnih normi za ponašanje može se predviđati bihevioralna namjera, (2) na osnovu bihevioralne namjere može se predviđati ponašanje, (3) bihevioralna namjera je posrednik utjecaja stava i subjektivne norme na ponašanje.

Prva hipoteza provjerena je upotrebom multiple regresijske analize tako da je ispitan udio prediktora stava i norme u objašnjenju varijance kriterija bihevioralne namjere (1. MRA¹⁴); druga pomoću regresijske analize između prediktora bihevioralne namjere i kriterija ponašanja (RA).

Za provjeru treće hipoteze provedene su još dvije multiple regresijske analize: jedna sa stavom i subjektivnom normom kao prediktorima u predikciji kriterija ponašanja (2. MRA), te analiza kod koje je stavu i subjektivnoj normi pridružena bihevioralna namjera kao treći prediktor u predikciji ponašanja (3. MRA). Ako je namjera posrednik utjecaja stava i norme na ponašanje, onda u analizi s tri prediktora (3. MRA) pretpostavljamo da će ona biti jedini, ili barem onaj značajni prediktor koji ima najveći udio u objašnjenju varijance ponašanja (uz uvjet da je samostalno analizirana namjera značajan prediktor ponašanja (RA); te da su stav i norma značajni prediktori ponašanja (2. MRA) i bihevioralne namjere (1. MRA)).

¹⁴ MRA - multipla regresijska analiza, RA - regresijska analiza.

Postupak je proveden dva puta: u svrhu predviđanja broja potpisa i u svrhu predviđanja skupljanja potpisa.¹⁵

U tablici bivarijatnih korelacija (tablica 5), korelacije su izračunate za N=125 sudionika, tj. kod sudionika kod kojih su postojali podaci na svim relevantnim varijablama za provjeru modela teorije razložite akcije. Od 16 sudionika koji nisu uzeti u obradu, pet ih je mlađe od 15 godina pa su stoga isključeni, a kod ostalih su nedostajali podaci na varijablama vezanim uz kreiranje ukupne mjere subjektivne norme, te kod dvoje i podaci na varijabli bihevioralne namjere.

Tablica 5 - Pearsonovi koeficijenti korelacije između prediktorskih i kriterijskih varijabli TRA, te između samih prediktora i njihova statistička značajnost na uzorku N=125 sudionika

vars	stav	sn	bn	bn - r	brojpot	skuppot
stav	1.00	0.267**	0.393**	0.379**	0.401**	0.258**
sn		1.00	0.260**	0.232**	0.218*	0.228**
bn			1.00	0.736**	0.610**	-
bn - r				1.00	-	0.386**
brojpot					1.00	0.292**
skuppot						1.00

Legenda: sn subjektivna norma
 bn namjera (ne)sudjelovanja u distribuciji peticije
 brojpot odabir broja potpisa
 skuppot skupljanje potpisa
 * koeficijenti korelacije značajni na razini manjoj od 5%
 ** koeficijenti korelacije značajni na razini manjoj od 1%
 N broj sudionika na kojem je koeficijent izračunat

¹⁵ Prije i nakon dihotomizacije bihevioralnih namjera koje su u analizama korištene kao kriteriji, za njih i za dihotomni kriterij skupljanje potpisa, ispitan je normalitet varijabli stava i subjektivne norme za pojedine stupnjeve kriterija. Pokazalo se da su stav i norma na svakoj razini "bn", "bn-r", i "skuppot" varijable, normalno distribuirane i uglavnom slijede trend linearnog povećanja. Tablični prikazi rezultata na varijablama stav i norma, u odnosu na dihotomni/dihotomizirane kriterije nalaze se u prilogu C, tablice 8,9,10.

Isključivanje sudionika iz obrade imalo je minimalan učinak na promjenu postotka žena i muškaraca u uzorku; promjena za 0.8% u korist žena što nije značajno promijenilo spolnu strukturu u odnosu na ukupni uzorak ($\chi^2 = 0.03$, $df = 1$, $p > 0.05$). U odnosu na dobnu strukturu bilo je više mlađih i srednje starih (za 2.1% i 0.7%), a manje starijih (za 2.8%) sudionika nego u ukupnom uzorku, ali nije došlo do značajne promjene ($\chi^2 = 0.76$, $df = 2$, $p > 0.05$).

Tablica 6 - Prikaz rezultata: multiple regresijske analize pri prognozi bihevioralne namjere na temelju subjektivne norme i stava, regresijske analize pri prognozi odabira broja potpisa na temelju bihevioralne namjere, multiplih regresijskih analiza - odabira broja potpisa na temelju subjektivne norme i stava, te odabira broja potpisa na temelju bihevioralne namjere, subjektivne norme i stava (N=125)

1. MRA		Prognoza bihevioralne namjere (bn) na temelju subjektivne norme i stava						
prediktor	β	t	p	R	R ²	korR ²	F	p
sn	.167a	1.968	.051	.424	.180	.167b	13.411	.000
stav	.348b	4.091	.0001					
RA		Prognoza odabira broja potpisa na temelju bihevioralne namjere						
prediktor	β	t	p	R	R ²	korR ²	F	p
bn	.610b	8.540	.000	.610	.372	.367b	72.939	.000
2. MRA		Prognoza odabira broja potpisa na temelju subjektivne norme i stava						
prediktor	β	t	p	R	R ²	korR ²	F	p
sn	.119	1.404	.163	.417	.174	.161b	12.853	.000
stav	.369b	4.320	.000					
3. MRA		Prognoza odabira broja potpisa na temelju bihevioralne namjere, subjektivne norme i stava						
prediktor	β	t	p	R	R ²	korR ²	F	p
bn	.529b	6.830	.000	.636	.404	.389b	27.327	.000
sn	.031	.423	.673					
stav	.185a	2.376	.019					

a - $p < .05$, b - $p < .01$

Tablica 7 - Prikaz rezultata: multiple regresijske analize pri prognozi rekodirane bihevioralne namjere na temelju subjektivne norme i stava, regresijske analize pri prognozi skupljanja potpisa na temelju rekodirane bihevioralne namjere, multiplih regresijskih analiza - skupljanja potpisa na temelju subjektivne norme i stava, te skupljanja potpisa na temelju rekodirane bihevioralne namjere, subjektivne norme i stava (N=125)

1. MRA		Prognoza rekodirane bihevioralne namjere (bn-r) na temelju subjektivne norme i stava						
prediktor	β	t	p	R	R ²	korR ²	F	p
sn	.140	1.633	.105	.402	.162	.148b	11.790	.000
stav	.341b	3.971	.0001					
RA		Prognoza skupljanja potpisa na temelju subjektivne norme i stava						
prediktor	β	t	p	R	R ²	korR ²	F	p
bn - r	.386b	4.646	.000	.386	.149	.142b	21.589	.000
2. MRA		Prognoza skupljanja potpisa na temelju rekodirane bihevioralne namjere						
prediktor	β	t	p	R	R ²	korR ²	F	p
sn	.172	1.918	.057	.307	.094	.079b	6.327	.002
stav	.212a	2.375	.019					
3. MRA		Prognoza skupljanja potpisa na temelju rekodirane bihevioralne namjere, subjektivne norme i stava						
prediktor	β	t	p	R	R ²	korR ²	F	p
bn - r	.318b	3.529	.001	.423	.179	.158b	8.766	.000
sn	.127	1.469	.145					
stav	.104	1.143	.255					

a - $p < .05$, b - $p < .01$

Legenda tablica 6 i 7:

β	beta-ponder	brojpot	ponašanje - odabir broja potpisa
t	t-test, testiranje značajnosti beta-pondera	skuppot	ponašanje - skupljanje potpisa
p	stupanj značajnosti	sn	prediktor - subjektivna norma
R	koeficijent multiple korelacije	bn	kriterij i prediktor - bihevioralna namjera
R ²	koeficijent determinacije	bn-r	kriterij i prediktor - bihevioralna namjera s udjelom rekodiranih n=20 odgovora na temelju komentara sudionika
korR ²	korrigirani koeficijent determinacije	MRA	multipla regresijska analiza
F	F-omjer, testiranje značajnosti doprinosa prediktora objašnjenju varijance kriterija	RA	regresijska analiza

Odabir broja potpisa

Svi podaci o prognozi odabira broja potpisa nalaze se u tablici 6. Objašnjenje varijance kriterija biheviornalne namjere (bn) je značajno kad se prognozira na temelju stava i subjektivne norme ($R=.42$; $F_{(2,122)}=13.41$, $p=.000$) i iznosi 16.7%, pri čemu su i stav i norma značajni prediktori ($\beta=.348$, $t=4.09$, $p=.0001$; $\beta=.167$, $t=1.97$, $p=.051$). Objašnjenje varijance kriterija odabira broja potpisa na osnovi biheviornalne namjere je značajno ($R=.61$; $F_{(1,123)}=72.94$, $p=.000$) i iznosi 36.7%. Objašnjenje varijance kriterija odabira broja potpisa na osnovi stava i subjektivne norme je značajno ($R=.42$; $F_{(2,122)}=12.85$, $p=.000$) i iznosi 16.1%, pri čemu stav jest, a norma nije značajan prediktor ($\beta=.369$, $t=4.32$, $p=.000$; $\beta=.119$, $t=1.40$, $p=.163$). Objašnjenje varijance kriterija odabira broja potpisa je značajno kad se prognozira na temelju biheviornalne namjere, stava i subjektivne norme ($R=.64$; $F_{(3,121)}=27.33$, $p=.000$) i iznosi 38.9%, pri čemu su biheviornalna namjera i stav značajni prediktori ($\beta=.529$, $t=6.83$, $p=.000$; $\beta=.185$, $t=2.38$, $p=.019$), a norma nije ($\beta=.031$, $t=0.42$, $p=.673$).

Hipoteze 1 i 2 su potvrđene: (1) stav i subjektivna norma su značajni prediktori biheviornalne namjere – što je stav pozitivniji i norma veća, vjerojatnije je izražavanje veće namjere za skupljanje potpisa (1. MRA); (2) biheviornalna namjera je značajan prediktor odabira broja potpisa - sudionici s izraženom većom namjerom za skupljanje potpisa vjerojatnije će izabrati veći broj potpisa za skupljanje od onih s manje izraženom namjerom (RA).

Hipoteza 3 djelomično je potvrđena: (1) stav jest, a subjektivna norma nije značajan prediktor odabira broja potpisa - što je stav pozitivniji, vjerojatniji je izbor većeg broja potpisa (2. MRA); (2) biheviornalna namjera je značajan prediktor s najvećim udjelom u objašnjenju varijance odabira broja potpisa, stav je također značajan prediktor, ali s manjim udjelom u objašnjenju varijance ponašanja, a norma nije značajan prediktor (3. MRA) - sudionici s izraženom većom namjerom za skupljanje potpisa i pozitivnijim stavom prema širenju esperanta, vjerojatnije će izabrati veći broj potpisa, nego oni suprotnih rezultata na varijablama namjere i stava.

Smatramo da je posrednička uloga biheviornalne namjere potvrđena za utjecaj stava na odabir broja potpisa, dok nije potvrđena za utjecaj subjektivne norme (zbog neznačajnosti norme kad se na temelju nje i stava predviđa odabir broja potpisa - 2. MRA).

Skupljanje potpisa

Svi podaci o prognozi skupljanja potpisa nalaze se u tablici 7. Objašnjenje varijance kriterija rekodirane bihevioralne namjere (bn-r) je značajno kad se prognozira na temelju stava i subjektivne norme ($R=.40$; $F_{(2,122)}=11.79$, $p=.000$) i iznosi 14.8%, pri čemu stav jest, a norma nije značajan prediktor ($\beta=.341$, $t=3.97$, $p=.0001$; $\beta=.140$, $t=1.63$, $p=.105$). Objašnjenje varijance kriterija skupljanja potpisa na osnovi rekodirane bihevioralne namjere je značajno ($R=.39$; $F_{(1,123)}=21.59$, $p=.000$) i iznosi 14.2%. Objašnjenje varijance kriterija skupljanja potpisa na osnovi stava i subjektivne norme je značajno ($R=.31$; $F_{(2,122)}=6.33$, $p=.002$) i iznosi 7.9%, pri čemu je stav značajan prediktor, a norma tek na razini rizika od 5.7% ($\beta=.212$, $t=2.38$, $p=.019$; $\beta=.172$, $t=1.92$, $p=.057$). Objašnjenje varijance kriterija skupljanja potpisa je značajno kad se prognozira na temelju rekodirane bihevioralne namjere, stava i subjektivne norme ($R=.42$; $F_{(3,121)}=8.77$, $p=.000$) i iznosi 15.8%, pri čemu je samo rekodirana bihevioralna namjera značajan prediktor ($\beta=.318$, $t=3.53$, $p=.001$), a stav i subjektivna norma nisu ($\beta=.104$, $t=1.14$, $p=.255$; $\beta=.127$, $t=1.47$, $p=.145$).

Hipoteze 1 (djelomično) i 2 su potvrđene: (1) stav je, a subjektivna norma nije značajan prediktor bihevioralne namjere – uz pozitivniji stav vjerojatnije je izražavanje veće namjere za skupljanje potpisa (1. MRA); (2) bihevioralna namjera je značajan prediktor skupljanja potpisa - veća je vjerojatnost da sudionici s više izraženom namjerom za skupljanje potpisa doista skupljaju potpise od onih s manje izraženom namjerom (RA).

Hipoteza 3 djelomično je potvrđena: (1) stav i norma (norma uz nešto veći rizik, 5.7%) su značajni prediktori skupljanja potpisa (2. MRA) - što je stav pozitivniji i norma veća vjerojatnije je da će sudionik skupljati potpise; (2) bihevioralna namjera je jedini značajan prediktor skupljanja potpisa kad su sva tri prediktora uvedena u analizu (3. MRA) - sudionici s izraženom većom namjerom za skupljanje potpisa, vjerojatnije će i skupljati potpise, od onih s manje izraženom namjerom.

Smatramo da je posrednička uloga rekodirane bihevioralne namjere potvrđena za utjecaj stava na skupljanje potpisa, dok nije potvrđena za utjecaj subjektivne norme (zbog neznačajnosti norme kad se na temelju nje i stava predviđa rekodirana bihevioralna namjera - 1. MRA).

4.4.1. Stav i subjektivna norma kao prediktori bihevioralne namjere

Na temelju rezultata (tablica 6, 1. MRA) zaključujemo slijedeće: Multiplom regresijskom analizom utvrđeno je da stav i subjektivna norma značajno doprinose predviđanju bihevioralne namjere ($R=.42$; $F_{(2,122)}=13.41$, $p<.01$), te da je stav bolji prediktor od norme ($\beta=.348$, $t=4.09$, $p=.000$; $\beta=.167$, $t=1.97$, $p=.051$).

Kod prognoze bihevioralne namjere (tablica 7, 1. MRA), rekodirane varijable na temelju komentara (str. 46-47), također je postignuto značajno objašnjenje varijance bihevioralne namjere ($R=.40$; $F_{(2,122)}=11.79$, $p<.01$), pri čemu je samo stav značajan prediktor ($\beta=.341$, $t=3.97$, $p=.0001$), dok se norma nije pokazala značajnom ($\beta=.140$, $t=1.63$, $p=.105$). Premda kod predikcije većine ponašanja norma ima manji beta-ponder od stava i uglavnom objašnjava značajnu proporciju varijance bihevioralne namjere, ponekad se povezanost norme i namjere pokaže neznačajnom (prema Terry & Hogg, 1996).

Dobiveni rezultati su konzistentni s postojećim nalazima ispitivanja relativnog doprinosa stavova i subjektivnih normi u objašnjenju bihevioralne namjere. Farley, Lehmann i Ryan (1981; prema Terry & Hogg, 1996) su meta-analizom rezultata 26 istraživanja iz područja TRA došli do podatka da je pri objašnjenju bihevioralne namjere prosječna vrijednost β -pondera stava dominirala nad vrijednošću β -pondera subjektivne norme za 1.5 puta više. Rezultati o boljoj prediktivnosti stava dobiveni su i u drugim istraživanjima (Sideridis i sur., 1998; Kelly & Breinlinger, 1995).

Različiti autori navode nekoliko objašnjenja većeg udjela stava, odnosno manjeg udjela norme u prognozi namjere na ponašanje. Jedno od njih (Vallerand i sur., 1992; Sideridis i sur., 1998) odnosi se na činjenicu da su stavovi direktno usmjereni na posljedice ponašanja (stavovi prema ponašanju), a subjektivne norme se odnose na udaljeniji element - percepciju onoga što značajni drugi ljudi misle da bi osoba trebala učiniti. Zaključak je da su osobni pritisci, koji se tiču stavova, jači od socijalnih pritisaka. Također je moguće (prema Terry & Hogg, 1996) da kod izvjesnih ponašanja (npr. upotrebe narkotika, korištenja sigurnosnog pojasa pri vožnji) socijalni pritisak može biti jasnije izražen (različitim zakonskim zabranama), dok je za neka druga ponašanja manje eksplicitan (npr. kod korištenja kontracepcijskih sredstava, odabira zanimanja, lobiranja za esperanto).

Detaljnije ćemo opisati istraživanje Lukesove (1990) koje također potvrđuje superiornost stava u predikciji namjere i odnosi se na primjenu TRA za predviđanje učenja esperanta. Autorica je ispitivala spremnost studenata na učenje esperanta kad bi bio ponuđen kao izborni predmet na fakultetu. Treba napomenuti da su varijable u tom istraživanju uglavnom različito definirane od ovdje korištenih. Stav je definiran kao zbroj odgovora 7 čestica stava od kojih su neke sadržajno slične česticama iz ovog istraživanja; subjektivna norma definirana je kao jednostavna mjera (SN), a ne multiplikativni kompozit (NB*MC), te je ponuđen izbor glavnog referenta između 9 opcija od kojih je posljednja odgovor otvorenog tipa; i najuočljivije različito, definirana je bihevioralna namjera - namjera učenja esperanta kad bi bio ponuđen u okviru predavanja za izborni predmet. Dobiveni su slijedeći beta-ponderi: za stav $\beta=0.454$, za normu $\beta=0.288$ u prognozi namjere, te koeficijent multiple korelacije $R=0.672$. Koeficijent determinacije u australskom istraživanju iznosi $R^2=0.45$, a u ovom $R^2=0.18$ i $R^2=0.16$. Premda su dva istraživanja potpuno različita: u odnosu na definiranje varijabli, odabrani uzorak, te ponašanje koje je predviđano na temelju modela razložite akcije; svjesni tih ograničenja, usporedit ćemo rezultate obzirom da je istraživanje Lukesove bilo jedino dostupno istraživanje koje povezuje esperanto i teoriju razložite akcije. U ovom istraživanju postignuta je slabija prognoza bihevioralne namjere na temelju stava i norme nego u australskom. Moguće objašnjenje razlike sastoji se u tome da je nerealnije za očekivati da esperanto bude općeprihvaćen međunarodni jezik EU-a u usporedbi s očekivanjem da postane izborni predmet na fakultetu; manje su jasne dobiti od zalaganja da se esperanto prihvati za jezik EU-a od dobiti nastalih učenjem esperanta.

4.4.2. Manji udio subjektivne norme u predviđanju bihevioralnih namjera

Dio prigovora osnovnom modelu teorije odnosi se na njegovu konstruktivnu valjanost, a iz nalaza istraživanja moguće je pretpostaviti razloge manjeg udjela norme u objašnjenju varijance bihevioralne namjere u odnosu na stav. Prema pretpostavkama Fishbeina i Ajzena (1975, u Terry & Hogg, 1996) subjektivna norma i stav su nezavisne komponente i svaka ima nezavisni udio u objašnjenju namjere. Warshaw (1980, u Green, 1998), Miniard i Cohen (1981, u Green, 1998) navode da

uobičajeno korištena mjera subjektivne norme ne razlikuje udovoljavanje vanjskom normativnom pritisku od internaliziranja normativnog utjecaja koje se reflektira u pojedinčevim osobnim stavovima prema ponašanju. Moguće je također da je percepcija tuđih normativnih vjerovanja jednostavno odraz vlastitih osobnih uvjerenja. Istraživanje Valleranda i sur. (1992) pokazalo je da postoji povezanost normativnih vjerovanja i stavova, normativnih vjerovanja i komponenti kompozitne mjere stava (vjerovanja o posljedicama ponašanja i vrednovanja tih posljedica). Iz rečenog proizlaze slijedeće pretpostavke: (1) norma je dio stava, (2) pri formiranju stavova, utjecaj mogu imati druge značajne osobe (prema Terry & Hogg, 1996). Autori nude svoje objašnjenje odnosa stava i norme u predviđanju ponašanja - osoba će biti sklonija manifestirati ponašanje koje je u skladu sa stavom kad se nalazi u afirmativnom socijalnom okruženju, tj. u situaciji kad važni drugi ljudi odobravaju stavove osobe.

Drugi prigovori (Green, 1998) odnose se na terminologiju u definiranju varijable: npr. prevelika težina daje se 'većini drugih, važnih osoba', a nedovoljno se stavlja naglasak na kritične referente koji su najrelevantniji za neko područje. Jedna od kritika odnosi se na preopćenito definiranje motivacije za udovoljavanjem (MC), koja je ujedno najslabiji element teorije. Ona se najčešće ispituje tako da se postavi pitanje koje započinje riječima: "Općenito govoreći, koliko se često ponašate u skladu s mišljenjem nekog referenta X..." Definiranje motivacije u općim terminima nije poželjno jer tako gubimo informacije o utjecaju različitih referenata na različita ponašanja. Stoga bi pitanje trebalo postaviti na sljedeći način: "Kad se radi o ponašanju Y koliko se ponašate u skladu s mišljenjem/očekivanjem referenta X ?"

Problem relevantnosti referenata nastojali smo riješiti mjerenjem utjecaja pet različitih referenata, a rezultati su pokazali da najveću subjektivnu normu u zalaganju esperantista za širenje esperanta ima esperantska zajednica, kao što je i očekivano. No kod motivacije, pitanje nismo postavili u konkretnim terminima vezanim uz zalaganje za esperanto, već u skladu s preporukama Ajzena i Fishbeina (1973). Oni su smatrali da je u teorijskom pogledu i na osnovi dotadašnjih empirijskih nalaza, bolje koristiti koncept opće nego koncept specifične motivacije. Na temelju preporuka novijeg datuma (Green, 1998), zaključujemo da se ovdje korišten koncept opće motivacije može promatrati kao metodološki propust.

Neki autori smatraju da se pri mjerenju percipiranog socijalnog utjecaja na ponašanje, osim subjektivne socijalne norme trebaju mjeriti i dodatne varijable. Terry i Hogg (1996) ističu važnost jačine identifikacije s referentnom grupom. Samo kad dođe do identifikacije s bihevioralno relevantnom grupom, norma će utjecati na spremnost za određeno ponašanje. Npr. kad se ispituje korištenje narkotika u adolescenata, krug prijatelja smatra se bihevioralno relevantnim referentom, pa je potrebno utvrditi kako adolescenti percipiraju mišljenja svojih prijatelja i koliko su motivirani da im udovolje. No pri tome je također važno ispitati jačinu identifikacije adolescenata s tom referentnom grupom.

4.4.3. Bihevioralna namjera kao prediktor ponašanja

Bihevioralne namjere značajno doprinose predviđanju ponašanja $R=.61$; $F_{(1,123)}=72.94$, $p<.01$ za odabir broja potpisa (tablica 6, RA), $R=.39$; $F_{(1,123)}=21.59$, $p<.01$ za skupljanje potpisa (tablica 7, RA). Bihevioralna namjera za skupljanje potpisa objašnjava 36.7% varijance odabira broja potpisa, a rekodirana bihevioralna namjera za skupljanje potpisa objašnjava 14.2% varijance stvarnog skupljanja potpisa.

Visina korelacije namjere i odabira broja potpisa uglavnom je slična onima iz ranijih istraživanja TRA, dok je korelacija namjere i skupljanja potpisa nešto niža. Meta-analizom 40 istraživanja modela razložite akcije dobivena je prosječna korelacija namjere i ponašanja $r=.53$ (Sheppard, Hartwick & Warshaw, 1988; prema Evans, 1991).

Davidson i Jaccard (1979, opisano u uvodu), dobili su slijedeće korelacije namjera i ponašanja: $r=.53$ za predviđanje rađanja, $r=.68$ za predviđanje korištenja kontracepcije. Autori smatraju da je viša korelacija dobivena kod korištenja kontracepcije zbog toga što je to ponašanje jednostavnije za izvođenje, odnosno pod većim utjecajem voljne kontrole. Takvo objašnjenje može se primijeniti i u ovom istraživanju, budući da odabir broja potpisa više korelira s namjerom nego skupljanje potpisa ($R=.61$, $p<.01$; $R=.39$, $p<.01$); tj. odabir broja potpisa, koji je zahtijevao zaokruživanje broja u upitniku, jednostavniji je zadatak od angažiranja u prikupljanju potpisa peticije. Premda se čini da su oba ponašanja pod voljnom kontrolom osobe, moglo je doći do različite percepcije zadataka u pogledu težine njihova izvođenja što bi utjecalo na percepciju voljne kontrole ponašanja. Postojala je opravdana sumnja

sudionika u korisnost skupljanja potpisa, tj. da će ono dovesti do pozitivnih pomaka u skladu s njihovim stavom - uvođenja esperanta u EU ili barem poticanja veće kampanje s tim ciljem - pa možemo pretpostaviti da je tom sumnjom povećana percipirana težina zadatka i smanjena percipirana kontrola ponašanja.

Uloga komentara u interpretaciji predviđanja ponašanja na osnovi bihevioralne namjere: Uvjeti ispitivanja mogli su nepovoljno djelovati na izražavanje stvarne namjere na ponašanje u smislu davanja socijalno poželjnih odgovora.

Za dio sudionika koji su izrazili veću namjeru za skupljanje potpisa i odabrali broj potpisa, a kasnije ih nisu skupljali, vjerojatno vrijedi isto objašnjenje kao kod neskupljača koji su napisali razloge ne-distribuiranja peticije: tj. da su kod odgovaranja na varijable bihevioralna namjera i odabir broja potpisa smatrali da se radi o ispitivanju hipotetske situacije zalaganja za esperanto, te pod utjecajem proesperantske atmosfere i želje 'da pomognu esperantu' dali socijalno poželjne odgovore.

Nemamo povratne informacije na temelju kojih bi zaključivali o stvarnoj bihevioralnoj namjeri ovih sudionika. Moguće je da već kod samog ispitivanja nisu imali stvarnu namjeru za sudjelovanje u distribuciji peticije kao što je slučaj s podskupinom neskupljača (n=20) za koju smo na temelju komentara mogli zaključiti o nenamjeravanju skupljanja potpisa. Također je moguće da su namjeravali skupljati potpise, ali je do prepreka da ostvare svoju namjeru došlo u vremenu nakon ispitivanja, pojavio se neočekivani problem koji je otežao ili onemogućio ponašanje: npr. putovanje u inozemstvo ili mjesto u kojem sudionici nemaju širi krug poznanika, neočekivana nesuradnja potencijalnih potpisnika, zdravstveni problemi, itd.

Usporedili smo te sudionike (n=56), nazovimo ih nedeklariranim neskupljačima, sa skupinom deklariranih neskupljača (n=48, neskupljači koje smo kao takve mogli identificirati na osnovu 'nultog' odabranog broja potpisa ili izjave o razlogu ne-distribuiranja peticije) i skupinom skupljača (n=35). Prosječne vrijednosti stava i subjektivne norme nedeklariranih neskupljača nalaze se između prosječnih vrijednosti drugih dviju skupina. Veće su od vrijednosti dobivenih za deklarirane neskupljače, a manje od vrijednosti za skupljače, tj. nedeklarirani neskupljači imaju

manje profiliran stav i normu u odnosu na ostale. Jednosmjernom analizom varijance i Schefféovim testom utvrđeno je da deklarirani neskupljači imaju statistički značajno veću subjektivnu normu od skupljača ($F=3.53$, $p=0.324$); te manje pozitivan stav od skupljača i nedeklariranih neskupljača ($F=7.31$, $p=0.001$). Stav i subjektivna norma preostale dvije skupine statistički značajno se ne razlikuju. Dakle, postoji veća sličnost u stavu, normi i namjeri skupljača i nedeklariranih neskupljača, ali izgleda da su kod posljednjih prevladali slični razlozi kao i kod deklariranih neskupljača (bilo da su ih odmah pri ispitivanju bili svjesni, ili su iskrslili kasnije), te zbog toga nisu skupljali potpise.

4.4.4. Odnos stava, subjektivne norme i ponašanja

Prema Krausovoj (1995) meta-analizi 88 istraživanja teorije razložite akcije, raspon korelacija stav-ponašanje kreće se od -0.10 do 0.91, s prosjekom 0.38, i centralnom vrijednošću 0.33. U ovom istraživanju povezanost stava s brojem potpisa iznosi $r=0.40$, sa skupljanjem potpisa $r=0.26$, i značajne su uz rizik od 1% (tablica 5). Može se zaključiti da su korelacije stav-ponašanje niže ili slične (ovisno o mjerenom ponašanju) prosječno dobivenim u istraživanjima TRA. Nažalost, autor nije ispitivao povezanost subjektivne norme i ponašanja. Ovdje su one skoro istovjetne, korelacija s brojem potpisa iznosi $r=.22$, $p<.05$, a sa skupljanjem potpisa $r=.23$, $p<.01$.

Model razložite akcije se osniva između ostalog na predviđanju bihevioralne namjere, ili ponašanja, na temelju istovremeno analiziranih prediktora stava i subjektivne norme. Postoji trend da svi prediktori ponašanja - bilo da su posredni kao što su stav i subjektivna norma, ili neposredni kao što je bihevioralna namjera - imaju manju prediktivnu moć za objašnjenje skupljanja potpisa, nego za objašnjenje odabira broja potpisa. Kod odabira broja potpisa stav i norma objasnili su 16.1% varijance kriterija, a kod skupljanja potpisa samo 7.9% (za bihevioralnu namjeru podaci iznose 36.7% naprama 14.2%).

Takvi rezultati su u skladu s objašnjenjem Terryeve i Hogga (1996) o odnosu stava i subjektivne norme u predviđanju ponašanja. Prema autorima, osoba će biti sklonija manifestiranju ponašanja koje je u skladu sa stavom kad se nalazi u afirmativnom socijalnom okruženju, tj. u situaciji kad važni drugi ljudi odobravaju stavove osobe. Afirmativno socijalno okruženje upravo je ono u kojem je provedeno

ispitivanje osobnog potpisivanja peticije i odabira broja potpisa, proesperantska atmosfera na sastancima i okupljanjima esperantista u jeku organiziranja Svjetskog e-kongresa. Nešto manje od 90% sudionika potpisalo je peticiju i 85% odabralo broj potpisa koji planira skupiti. Kasnije, kad su trebali skupljati potpise, sudionici se više nisu nalazili u afirmativnom socijalnom okruženju što je rezultiralo manje usklađenim ponašanjem s prethodno iskazanim stavom (24.8% sudionika je skupilo potpise). Da su se sudionici nalazili u manje afirmativnom okruženju prilikom skupljanja potpisa u odnosu na okruženje u uvjetima ispitivanja, možemo pretpostaviti na temelju rezultata na varijablama subjektivnih normi referenata, koji, izuzev onog za e-zajednicu, upućuju na opću percepciju pružanja male podrške u zalaganju za esperanto. Bilo bi zanimljivo provjeriti kakav bi stav sudionici izrazili kad bi bio ispitan u manje afirmativnom, po esperanto, socijalnom okruženju.

Također se nameće pitanje opće informiranosti sudionika o ispitivanoj temi. Premda Hrvatska još nije članica Europske Unije, smatramo da hrvatski esperantisti nemaju bitno različite stavove o ispitivanoj temi od esperantista iz EU-zemalja članica. Takvi stavovi bi prije mogli ovisiti o aktivnosti članova u nacionalnim esperantskim zajednicama, i udruženjima na lokalnom nivou. Aktivnije zajednice više pogoduju promicanju i zalaganju za prijedlog peticije zbog veće komunikacijske mreže članova, čime se više i brže potrebnih informacija može prenijeti.

Informacije i znanja su važan čimbenik u formiranju stavova, naročito kad se stavovi formiraju na osnovi posrednog iskustva. Stavovi formirani na posredan način manje su povezani s ponašanjem od stavova stečenih na temelju direktnog iskustva. Možemo sa velikom sigurnošću pretpostaviti da se većina esperantista nije osobno bavila istraživanjem problema međunarodne komunikacije ili komunikacije unutar struktura EU-a (obzirom da se radi o vremenski, materijalno i intelektualno vrlo zahtjevnom zadatku). Zato bi bilo poželjno ispitati opću informiranost sudionika o temi uvođenja esperanta u EU, koliko i kakvih konkretnih informacija, iz kojih izvora primaju prosječni članovi e-zajednice. Nedovoljna informiranost populacije o esperantu doprinijela je percepciji male socijalne podrške, tj. male podrške referenata u zalaganju za širenje esperanta.

Na povezanost stava i subjektivne norme s ponašanjem utjecala je i korespondencija tih mjera obzirom na nivo specifičnosti pri njihovu definiranju. Stupanj korespondiranja nije se pokazao zadovoljavajućim što ćemo u daljem tekstu detaljnije opisati.

4.4.5. Korespondiranje mjerenih varijabli u 4 elementa: akcija, objekt, kontekst, vrijeme

Autori TRA Ajzen i Fishbein (1977, prema Prišlin, 1991) smatraju da mjere ponašanja i stava trebaju korespondirati u četiri osnovna elementa od kojih se sastoji svako ponašanje: akciji, objektu, kontekstu i vremenu. Na taj način podudarnost stava i ponašanja biti će uočljivija i teža za poricanje, nego kod slučaja općenito definirane mjere stava i specifično definirane mjere ponašanja. Većim korespondiranjem mjera, očekuje se povećanje korelacije stava i ponašanja. Korespondiranje u 4 elementa prilikom definiranja svih varijabli modela, ne samo stava i ponašanja, pospješit će efikasnost predikcije.

U istraživanju su ispitana tri ponašanja: potpisivanje, odabir broja potpisa, skupljanje potpisa. Ona se mogu opisati na osnovi 4 elementa:

a) objekt - peticija za prihvaćanje esperanta kao službenog jezika u EU;

b) akcija - potpisivanje, odabir broja potpisa koji se planira skupiti, prikupljanje potpisa;

d) i c) kontekst i vrijeme – za vrijeme i nakon primjene upitnika (1. i 2. ponašanje). Kod skupljanja potpisa kontekst varira ovisno o socijalnom krugu svakog sudionika, ali možemo pretpostaviti da će skupljanje potpisa biti naglašenije u krugu obitelji i prijatelja, nego u okruženjima ostalih referenata. Vrijeme predviđeno za ovo ponašanje iznosilo je dva tjedna.

Analizom sadržaja dvanaest tvrdnji iz skale stavova vidimo da četiri povezuju esperanto i Europu (10., 11., 15., 18.), pet tvrdnji povezuje esperanto, svijet, međunarodnost (2., 10., 13., 14., 19.), a dvije se odnose na širenje esperanta u općenitom smislu (7. i 16.). Iako su čestice u pogledu objekta i akcije djelomično povezane s kasnije ispitivanim ponašanjem - u smislu širenja esperanta u Europi - ipak nisu specificirane u pogledu peticije kao objekta i potpisivanja/distribuiranja, odnosno odabira broja potpisa kao akcije. Vrijeme i kontekst definirani su općenitijim terminima kod stava, nego kod ponašanja. Ni kod jedne tvrdnje za ispitivanje stavova nije eksplicitno navedeno vrijeme u kojem bi se esperanto na određeni način trebao širiti u Europi i svijetu. Govori se o kontekstu u kojem bi esperanto bio pogodan kao međunarodni jezik, ali ne i pobliže o načinu i kontekstu u kojem bi se esperantisti za

to trebali zalagati. S druge strane, kod ponašanja je vrlo jasno operacionalizirano vrijeme i kontekst za njegovo izvođenje, npr. odabir broja potpisa tijekom odgovaranja na pitanja u upitniku, samostalno potpisivanje nakon odgovaranja na pitanja upitnika, prikupljanje potpisa u periodu od dva tjedna nakon ispitivanja.

Subjektivna norma definirana je na općenit način u smislu korespondiranja s ponašanjem, kao 'zalaganje za širenje esperanta'. Bihevioralne namjere su skoro u potpunosti sukladne mjeri ponašanja: potpisivanje ili distribuiranje peticije za prihvaćanje esperanta kao službenog jezika EU-a u slijedeća dva tjedna.

Budući da se subjektivna norma najmanje slaže s ponašanjem u četiri navedena elementa, očekivali smo da je najmanje povezana s ponašanjem, a zatim da slijedi stav, te bihevioralna namjera s najvećom korelacijom s ponašanjem.

Očekivanje je potvrđeno dobivenim korelacijama (tablica 5): subjektivna norma je najmanje povezana s ponašanjima odabirom broja potpisa i skupljanjem potpisa ($r = 0.22, p < .05$; $r = 0.23, p < .01$), stav više od nje, premda je kod skupljanja potpisa tek nešto viša korelacija od one između norme i skupljanja potpisa ($r = 0.40, p < .01$; $r = 0.26, p < .01$), namjera je najviše povezana s obje varijable ponašanja ($r = 0.61, p < .01$; $r = 0.39, p < .01$). Sve su korelacije značajne na razini rizika manjoj od 1% ili 5% (kad je riječ o subjektivnoj normi), a kreću se u rasponu od niskih do umjereno visokih.

Davidson i Jaccard (1979) su u okviru TRA pronašli da korelacija između stava i ispitivanih ponašanja raste ukoliko se povećava korespondiranje tih varijabli (od $r = 0.08$ do $r = 0.57$ za korištenje kontracepcije, i od $r = -0.007$ do $r = 0.54$ za odnos prema rađanju). U spomenutoj meta-analizi Kraus (1995) je pronašao prosječnu korelaciju stava s ponašanjem $r = 0.38$, koja se s povećanjem korespondencije mjera ponašanja i stava povećala na $r = 0.54$.

Na temelju dobivenih korelacija ($r = 0.40, p < .01$; $r = 0.26, p < .01$) i analize sadržaja tvrdnji, može se zaključiti da mjere stava i ponašanja u ovom istraživanju nedovoljno korespondiraju u pogledu četiri navedena elementa.

4.4.6. Prednosti i nedostaci primjene peticije u svrhu prognoze i mjerenja stvarnog ponašanja - skupljanja potpisa

Budući da je bihevioralna namjera ključni element modela teorije razložite akcije, u ispitivanjima modela naglasak se uglavnom stavlja na provjeru mogućnosti predviđanja bihevioralne namjere na temelju subjektivnih normi i stavova. Pri tom se ponašanje često niti ne mjeri, jer se pretpostavlja da bihevioralne namjere visoko koreliraju s ponašanjem, te da se o povezanosti stavova i normi s ponašanjem može zaključivati preko bihevioralne namjere. Ajzen (1988, prema Trafimow & Finlay, 1996) smatra da će se uz dobre mjerne postupke u pravilu dobiti visoke korelacije namjere i ponašanja. Ali ipak, Trafimow i Finlay smatraju da je bolje mjeriti i ponašanje, što se čini opravdanim i u ovom istraživanju.

(1) Jedan od argumenata za mjerenje ponašanja odnosi se na otkrivanje male prediktivne moći rekodirane bihevioralne namjere u objašnjenju varijance skupljanja potpisa. Zbog većeg korespondiranja namjere i ponašanja, između njih se očekuje viša korelacija od one između namjere, stava i norme. No, multipla korelacija rekodirane bihevioralne namjere i skupljanja potpisa čak je nešto niža od multiple korelacije rekodirane bihevioralne namjere sa stavom i subjektivnom normom ($R=.39$ naprama $R=.40$). Ovakav rezultat vjerojatno je većim djelom nastao zbog davanja socijalno poželjnih odgovora na varijabli namjere, a nemogućnosti davanja istih na varijabli skupljanja potpisa, gdje je mjereno stvarno a ne izjavljeno ponašanje. Kod izjavljenog i manje zahtjevnog ponašanja odabira broja potpisa, obje su varijable - i namjera i ponašanje - bile pod utjecajem davanja socijalno poželjnih odgovora, tako da je njihova povezanost viša od povezanosti namjere sa stavom i normom ($R=.61$ naprama $R=.42$), što je u skladu s očekivanjem.

(2) Često se u istraživanjima TRA, nakon prolaska izvjesnog vremena od ispitivanja, kao mjera ponašanja uzima izjava sudionika o ponašanju. Takva mjera ponašanja, budući da se radi o davanju subjektivnih odgovora, u sličnoj je 'opasnosti' od davanja socijalno poželjnih odgovora kao što je bila ovdje korištena mjera anticipiranog ponašanja u obliku osobne izjave o planiranom broju potpisa koji će se skupiti. Mjera skupljanja potpisa dobivena je objektivnijim načinom (potpisi su ili prikupljeni ili nisu, o čemu postoje stvarni dokazi) i informativnija o realnom ponašanju esperantista kad je riječ o distribuciji peticije.

(3) Mjerenjem ponašanja dobivene su dodatne informacije o prediktivnosti subjektivne norme u modelu. Norma je u odnosu na stav prediktor s manjom prediktivnom moći, a ponekad je i neznčajna u predviđanju bihevioralne namjere (kako je opisano, i u skladu s podacima; tablica 6 - 1. MRA i tablica 7 - 1. MRA), ili ponašanja (tablica 6- 2. MRA i tablica 7 - 2. MRA). No, ako prihvatimo nešto veću razinu rizika od uobičajenih 1% ili 5%, norma je značajan prediktor skupljanja potpisa ($\beta=.172$, $t=1.92$, $p=.057$, tablica 7- 2. MRA), dok kod predviđanja odabira broja potpisa nije ($\beta=.119$, $t=1.40$, $p=.163$, tablica 6 - 2. MRA).

Takvi podaci su u skladu s teorijom razložite akcije koja pretpostavlja da će kod donošenja odluke o važnijem (zahtjevnijem) ponašanju, osim stava, tj. osobnih pritisaka, veći utjecaj na odluku imati i vanjski faktori, tj. percipirani socijalni utjecaji. Prilikom odlučivanja o (ne)izvođenju zahtjevnijeg ponašanja pojedinac je skloniji uzeti u obzir mišljenja drugih relevantnih osoba, nego u slučaju manje zahtjevnog ponašanja.

(4) Usporedbom rezultata predviđanja dvaju ponašanja dobiveni su podaci da je stav značajan prediktor odabira broja potpisa kad je njegova prediktivnost ispitivana zajedno s prediktivnošću namjere i norme (tablica 6, 3. MLR), dok je u predviđanju skupljanja potpisa od tri prediktora samo namjera značajna (tablica 7, 3. MLR). Podaci su u skladu s literaturom.

Bagozzi, Yi i Baumgartner (1990, prema Kelly & Breinlinger, 1995) u istraživanju u kojem je manipulirana dostupnost materijala za čitanje, pronašli su da je kod predviđanja zahtjevnijeg ponašanja medijatorna uloga namjere bila vrlo jaka, a stav imao posredan utjecaj na ponašanje (odnosno bio neznčajan prediktor kad se nalazio zajedno s namjerom u predikciji ponašanja). Kod manje zahtjevnog ponašanja, stav je bio značajan prediktor ponašanja uz namjeru, tako da je njena posrednička uloga umanjena.

No ipak, model razložite akcije kao sredstvo za predviđanje ponašanja na temelju subjektivne norme, stava i bihevioralne namjere, nije se pokazao naročito uspješnim iz barem dva razloga.

Prvo, pomoću modela nije dokazana posrednička uloga bihevioralne namjere za utjecaj subjektivne norme na ponašanja. Razlog se nalazi u općenito maloj prediktivnoj moći subjektivne norme (za predviđanje bihevioralne namjere, tablica 6 -

1. MRA i za predviđanje ponašanja, tablica 7 - 2. MRA), te u činjenici da norma nije značajan prediktor rekodirane bihevioralne namjere (tablica 7 - 1. MRA) i odabira broja potpisa (tablica 6 - 2. MRA). Obzirom na neznačajnost norme, ne može se analizirati posrednička vrijednost bihevioralne namjere za njen utjecaj na ponašanja. Pojava manjeg udjela ili neznačajnosti norme u objašnjenju bihevioralne namjere već je analizirana i interpretirana (u odjeljcima 4.4.1. i 4.4.2.). Isti princip objašnjenja vrijedi za odnos norme i ponašanja.

Drugo, model se nije pokazao naročito uspješnim u predviđanju stvarnog ponašanja, djelom zbog male osjetljivosti mjere skupljanja potpisa (samo četvrtina sudionika skupljala je potpise premda je tri četvrtine izrazilo veću namjeru za skupljanje). Korelacija namjere i zahtjevnijeg ponašanja niža je od korelacije namjere i manje zahtjevnog ponašanja ($R=.39$ naprama $R=.61$), te prosječno dobivene korelacije u istraživanjima TRA ($r=.53$), (Shepparrd, Hartwick & Warshaw 1988; prema Evans, 1991). Postoci objašnjenje varijance kriterija ponašanja imaju isti odnos veličina kao i multiple korelacije. Stav i norma objasnili su 7.9% varijance skupljanja potpisa, a kod odabira broja potpisa 16.1% varijance kriterija. Namjera je objasnila 14.2% varijance skupljanja potpisa, a kod odabira broja potpisa 36.7% varijance kriterija.

Neki od razloga različite mogućnosti predviđanja ponašanja već su spomenuti: očekivanje manje prognostičke moći modela kad se radi o zahtjevnijem ponašanju, u odnosu na manje zahtjevno; davanje socijalno poželjnih odgovora. Postavlja se pitanje - zbog čega su sudionici mogli percipirati distribuciju peticije zahtjevnim ponašanjem i davati socijalno poželjne odgovore. Slijedi nekoliko mogućih objašnjenja:

Budući da ispitivanje nije bilo anonimno, moglo je doći do precjenjivanja stupnja bihevioralne namjere i frekvencije odabira broja potpisa, u odnosu na kasniji stvarni odaziv na distribuciju.

Vjerojatno bi odaziv na skupljanje potpisa bio veći da je peticija organizirana od strane esperantskih organizacija, što uostalom potvrđuju komentari sudionika: "Nije organizirana od strane određene organizacije ili skupine pojedinaca koji javno oglašavaju svoj zahtjev"; neki su smatrali da neće imati veći doseg od izrade diplomskog rada. Premda je sudionicima obećano da će se o njihovom zalaganju u skupljanju potpisa i rezultatima važnog ispitivanja za e-zajednicu informirati relevantni aktivni esperantisti, i da je ono važno za njihov rad, činjenica je da iza

istraživanja nije 'stajala' esperantska ili neka druga organizacija i da je to moglo umanjiti njegovu važnost, te povećati percipiranu težinu ponašanja skupljanja potpisa.

Iz komentara koji su izražavali sumnju u poboljšanje statusa esperanta na temelju zalaganja za širenje esperanta putem peticije, realno je za pretpostaviti da bi odaziv na skupljanje potpisa bio veći da je pitanje uvođenja esperanta u EU poznatije i aktualnije u široj javnosti. Tada bi vjerojatno i potencijalni krug potpisnika peticije bio veći, a percepcija težine zadatka manja.

Jedan od razloga slabog odaziva za skupljanje potpisa je nesklonost dijela sudionika da se na opisani način zalažu za esperanto (što su neki sudionici napisali kao razlog nedistribuiranja). Budući da neki od njih vjerojatno imaju uži socijalni krug, tj. pristup potencijalnim potpisnicima, jasno je da svim sudionicima zadatak nije bio jednako lagan/težak za izvođenje (kod nekoliko sudionika to je bilo trenutno stanje, jer su u periodu skupljanja potpisa bili zaposleni u inozemstvu, ili boravili izvan mjesta stanovanja). Nadalje, zadatak u određenoj mjeri zahtjeva sposobnosti uvjeravanja, i dok se neki ljudi vrlo lako snalaze u socijalnom okruženju, drugi mogu imati problema u pristupanju osobama, naročito manje poznatim osobama s molbom za potpisivanje peticije.

Za uspješno skupljanje potpisa, također je potrebno imati određeno znanje o ideji uvođenja esperanta u EU i zalaganju aktivnih esperantista za njenu realizaciju, pa se opravdano postavlja pitanje o tome koliko je prosječan esperantist uopće upoznat s ovom temom.

Neki od navedenih razloga upućuju na percipiranje zadatka distribucije peticije kao teškog: a) bilo za sve sudionike obzirom na malu aktualnost zadane teme u široj javnosti i činjenicu da peticiju nije organizirala neka organizacija; b) bilo za neke sudionike obzirom na različitu širinu socijalnog kruga ili razlike u socijalnim vještinama kao što je persuazija, i općenito otvorenosti u socijalnim kontaktima; c) te obzirom na prosječno malu informiranost o temi i razlike u informiranosti između različitih sudionika. Stoga bi bilo poželjno, kad je riječ o korištenju peticije, mjeriti i varijablu percipirane kontrole ponašanja iz teorije planiranog ponašanja. Pitanje o varijabli percipirane kontrole ponašanja moglo bi se postaviti putem slijedećih tvrdnji s kojima bi se sudionici u različitom stupnju slagali, odnosno, ne bi se slagali: "Distribuirati peticiju za širenje esperanta je komplicirano", ili "Ako želim, ne bi mi bio problem skupljati potpise za širenje esperanta u slijedeća dva tjedna" i sl.

Praktične implikacije rezultata dobivenih u predviđanju zalaganja za širenje esperanta primjenom peticije kao mjere ponašanja: Premda se u svrhu provjere modela razložite akcije peticija nije pokazala dovoljno osjetljivom mjerom, odaziv na peticiju ima vrijednost pokazatelja spremnosti na ponašanje i manifestiranja samog ponašanja. U situaciji kad postoje vrlo male šanse da peticija urodi pozitivnim promjenama za esperanto, postoji velika spremnost na njeno potpisivanje (91.4%) ili distribuiranje (74.1%), ali i manifestacija ponašanja, tj. potpisivanje peticije (87.2%), te u relativno malom, ali zavidnom postotku i distribucija (24.8%). Smatramo da su to korisne informacije za esperantiste koji se aktivno zalažu za šire priznavanje esperanta. Podaci ispitivanja modela daju sliku o aktivnoj populaciji hrvatskih esperantista: njihovim stavovima, percipiranom socijalnom utjecaju, spremnosti za zalaganje i stvarnom zalaganju kad je riječ o zastupanju ideje širenja esperanta u EU. Također, može se pretpostaviti da će ova tema u tijeku globalnih integracija vremenom pridobiti veću pozornost od strane esperantista, a i šire javnosti.

No u ovom trenutku, opisan način zalaganja u korist esperanta nije se pokazao učinkovit i podržan od većine esperantista (npr. samo četvrtina sudionika skupljala je potpise iako je tri četvrtine izrazilo veću namjeru za distribuciju peticije). Zbog toga bi se pažnja istraživača ubuduće trebala usmjeriti na ispitivanje zalaganja esperantista u osobnom razvoju (kulturalna nadogradnja, stvaranje prijateljstava) i razvoju zajednice (kongresi, seminari, tečajevi), a manje na njihovo zalaganje u prihvaćanju esperanta od strane šire javnosti.

U prilog ovom prijedlogu govore podaci o motivaciji esperantista za bavljenje esperantom. U uvodnom dijelu (str. 20) navedeno je da se općenito dobivaju rezultati o većoj zastupljenosti praktične motivacije (usmjerene na osobne dobiti, bilo da su one direktne ili nastale putem ulaganja u kulturni razvoj esperantske zajednice) od idealističke motivacije (prvenstveno usmjerene na širenje esperanta u široj zajednici).

4.4.7. Završni komentar

Na temelju dobivenih rezultata u ispitivanju modela razložite akcije, postavke modela djelomično su potvrđene:

(1) Pomoću stava za širenje esperanta i subjektivne norme za širenje esperanta može se predviđati namjera za skupljanje potpisa, a pomoću namjere i odabir broja potpisa. (2) Pomoću stava može se predviđati rekodirana namjera za skupljanje potpisa, a pomoću rekodirane namjere i skupljanje potpisa. (3) Norma ima mali udio (kod odabira broja potpisa) ili uopće nije značajna (kod skupljanja potpisa) u predviđanju bihevioralnih namjera. (4) Peticija kao mjera objektivnog ponašanja, pokazala se slabo osjetljivom u razlikovanju sudionika. (5) Medijatorne uloge bihevioralnih namjera nisu potvrđene za utjecaj subjektivne norme na ponašanja, ali jesu za utjecaj stava na ponašanja.

U budućim istraživanjima osnovnog modela razložite akcije u predikciji zalaganja za esperanto trebalo bi uzeti u obzir navedene nedostatke i koristiti adekvatnije mjere ponašanja, specifičnu mjeru motivacije, mjere stava i subjektivne norme koje više korespondiraju mjeri ponašanja. Predlaže se utvrđivanje informiranosti prosječnih esperantista o relevantnoj temi i utjecaja informiranosti na odnos stava i ponašanja. Ako bi se kao mjera ponašanja ipak koristila distribucija peticije, predlaže se usporedba efikasnosti modela razložite akcije i modela planiranog ponašanja u predikciji zalaganja za esperanto.

5. ZAKLJUČCI

Provedeno je ispitivanje osnovnog modela iz teorije razložite akcije na uzorku $N=125$ esperantista. U skladu s postavljenim osnovnim ciljem i problemima, na temelju rezultata istraživanja mogu se donijeti slijedeći zaključci:

1. Dobiven je očekivani raspon rezultata na varijabli stavova prema širenju esperanta $M=49.26$ ($TR=28-60$), pomaknut u smjeru viših vrijednosti, tj. smjeru pozitivnog stava, no nije pronađeno odstupanje od normalne distribucije ($z=1.18$, $p=.125$).

Izraženo je visoko neslaganje s tvrdnjama koje omalovažavaju jezik i njegove korisnike ($M=1.26$ do $M=1.62$); blaže upućene kritike pobuđuju manje neslaganje pa sve do neutralnog stava. Jedina od tvrdnji koja je pobudila visoko slaganje je ona koja se odnosi na neutralnost esperanta, i time njegovu pogodnost za korištenje u međunarodnim kontaktima ($M=4.56$). Primijećena je izvjesna osjetljivost sudionika, vrlo različite valencije stavova kod tvrdnji koje se bave prihvatanjem esperanta u EU.

2. Dobiven je očekivani raspon rezultata na varijabli subjektivne norme za širenje esperanta $M=42.43$ ($TR=5-125$), pomaknut u smjeru nižih vrijednosti, tj. manjeg utjecaja za širenje esperanta, no nije pronađeno odstupanje od normalne distribucije ($z=0.77$, $p=.599$).

Najveći utjecaj na sudionike u pružanju podrške u širenju esperanta ima kao što je i očekivano esperantska zajednica ($M=14.27$), iza nje slijede obitelj ($M=9.52$) i prijatelji ($M=8.95$), a na kraju, podjednako malen utjecaj imaju šira zajednica ($M=5.19$) i suradnici na poslu, u školi ($M=5.12$).

Prosječne vrijednosti percipiranja normativnih uvjerenja, te njihova važnost za sudionike podudarne su za sve referente izuzev esperantske zajednice. Percepcija očekivanja zajednice da se esperantisti zalažu za širenje esperanta veća je od motivacije esperantista da tim očekivanjima udovolje ($M_{(nb)}=4.51$, $M_{(mc)}=3.05$). Rezultat je posve razumljiv budući da život zajednice ovisi o zalaganju njenih članova. Motivacija članova ne korespondira očekivanju vjerojatno iz razloga što je odnos prema esperantu za većinu članova primarno odnos prema hobiju.

3. a) Utvrđena je značajnost stava i subjektivne norme u prognozi namjere skupljanja potpisa za odabir broja potpisa pri čemu je objašnjeno 16.7% varijance kriterija; u prognozi rekodirane namjere skupljanja potpisa za stvarno skupljanje potpisa objašnjeno je 14.8% varijance kriterija, pri čemu je samo stav značajan prediktor.

b) Utvrđena je značajnost namjere za skupljanje potpisa u prognozi odabira broja potpisa (objašnjeno 36.7% varijance kriterija) i rekodirane namjere za skupljanje potpisa u prognozi skupljanja potpisa (objašnjeno 14.2% varijance kriterija).

c) Posrednička uloga bihevioralnih namjera potvrđena je za utjecaj stava, ali ne i za utjecaj subjektivne norme na ponašanja: Stav je značajan prediktor nerekodirane i rekodirane namjere za skupljanje potpisa ($\beta=.348$, $p<.01$, $\beta=341$, $p<.01$), te ponašanja - odabira broja potpisa i skupljanja potpisa ($\beta=.369$, $p<.01$, $\beta=212$, $p<.05$); bihevioralne namjere su značajni prediktori ponašanja ($\beta=.610$, $p<.01$, $\beta=386$, $p<.01$); zajedno uključen u predikciju ponašanja s namjerama i normom kao prediktorima, stav se pokazao neznačajnim (za skupljanje potpisa), i značajnim prediktorom s manjom prediktivnom moći od bihevioralne namjere (za odabir broja potpisa, stav: $\beta=.185$, $p<.05$, namjera: $\beta=529$, $p<.01$). Norma nije značajan prediktor odabira broja potpisa, ni rekodirane bihevioralne namjere za stvarno skupljanje potpisa, pa se ne može analizirati posrednička vrijednost bihevioralne namjere za utjecaj norme na ponašanja.

Obzirom na malu osjetljivost mjera vezanih uz vlastito potpisivanje peticije, rezultati dobiveni putem mjera bihevioralne namjere za potpisivanje peticije i osobnog potpisivanja, nisu analizirani unutar teorijskog modela.

Osnovni model razložite akcije nije potpuno uspješan u predikciji zalaganja za esperanto. Odstupanja se odnose na neznačajnost norme u predviđanju rekodirane namjere za skupljanje potpisa i odabira broja potpisa. Metodološki prigovor može se uputiti uvjetima ispitivanja za koje pretpostavljamo da su kod mjera bihevioralnih namjera i mjere odabira broja potpisa doprinijeli davanju socijalno poželjnih odgovora. Mjera skupljanja potpisa korisna je kao objektivni pokazatelj ponašanja, ali se pokazala nedovoljno osjetljivom što je, između ostalog, utjecalo na njenu slabu prediktivnost na temelju prediktora, pa smatramo da je ubuduće potrebno odabrati druge mjere zalaganja za esperanto.

6. L I T E R A T U R A

Ajzen, I. & Fishbein, M. (1973). Attitudinal and Normative Variables as Predictors of Specific Behaviors. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 27, No. 1, 41-57.

APA online, American Psychological Association. (2001). Reference Examples for Electronic Source Materials. Pristup 16.11.2001. na str. <http://www.apastyle.org/electsource.html>

Ap Fergus, D. (2001). Malklaraj ideoj. *LOdE-80*. Pristup 15.1.2003. na str. <http://www.geocities.com/Athens/Acropolis/3438/80-lode.htm#80-18>

Auld, W (1988). *La fenomeno ESPERANTO*. UEA, Rotterdam.

Blanke, D. (1978). *Socipolitikaj aspektoj de la Esperanto-Movado*. Hungara Esperanto-Asocio, Budapest, str. 182-207.

Boulton, M. (1962). *Zamenhof - aŭtoro de Esperanto*. La laguna de Tenerife.

Brubaker, R. G. & Fowler, C. (1990). Encouraging College Males to Perform Testicular Self-Examination: Evaluation of a Persuasive Message Based on the Revised Theory of Reasoned Action. *Journal of Applied Social Psychology*, 17, 17, pp. 1411-1422.

Bukvić, A. (1982). *Načela izrade psiholoških testova*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

Davidson, A. R. & Jaccard, J. J. (1979). Variables That Moderate the Attitude-Behavior Relation: Results of a Longitudinal Survey. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 37, No. 8, 1364-1376.

Doll J. & Orth B. (1993). The Fishbein and Ajzen Theory of Reasoned Action Applied to Contraceptive Behavior: Model Variants and Meaningfulness. *Journal of Applied Social Psychology*, 23, 5, pp. 395-415.

Duc Goninaz, M. (1987). *Studoj pri la Internacia Lingvo*. AIMAV, Gent, 9-23 str.

Evans, M. G. (1991). The Problem of Analyzing Multiplicative Composites. *American Psychologist*, Vol. 46, No. 1, 6-15.

Forster, P. G. (1982). *The Esperanto Movement*. Mouton Publishers, The Hague, Paris, New York.

Green, C. W. (1998). Normative Influence on the Acceptance of Information Technology - Measurements and Effects. *Small Group Research*. Vol. 29 Issue 1, p85, 39p. Pristup na str. <http://search.global.epnet.com>, EBSCO, Academic Search Premier bazu podataka.

I.D. Internet stranica projekta Indiĝenaj Dialogoj, ("Domorodački razgovori").
<http://www.idnetwork.nl>

Janton, P. (1988). *Esperanto: lingvo - literaturo - movado*. UEA, Rotterdam.

KEL - Kroata Esperanto- Ligo. Internet stranica Hrvatskog saveza za esperanto.
Pristup 15.9.2002. na str. <http://free-zg.hinet.hr/esperanto/>

KEL - brošura. Najbolji način da naučite nepoznati jezik uz najmanji utrošak vremena
- ESPERANTO. M. J. C. des 4 Bornes, Metz.

Kelly, C. & Breinlinger, S. (1995). Attitudes, Intentions, and Behavior: A Study of Women's Participation in Collective Action. *Journal of Applied Social Psychology*, 25, 16, pp. 1430-1445.

Kraus, S. J. (1995). Attitudes and the Prediction of Behavior: A Meta-Analysis of the Empirical Literature. *Personality & Social Psychology Bulletin*, Vol. 21 Issue 1, p58, 18p. Pristup 19.4.2001. na str. <http://search.global.epnet.com>, EBSCO, Academic Search Premier bazu podataka.

Krech, D. & Crutfield, R. (1964). *Elementi psihologije*. Naučna knjiga, Beograd.

Křimský, Z. (red.), (1981). *Sociologia esploro de sintenoj al Esperanto*. Ĉeĥa Esperanto-Asocio, Praha.

Lukes, D. G. (1990). *A Study of the attitude of Australian Education Students towards the Introduction of Esperanto into the Australian Education System*. Znanstveni rad, University of Southern Queensland, Toowoomba, Australia.

Masson, H. (1996). Umberto Eco ree pri Esperanto. (El la intervjuo al la Radio Paris Première, 27. veljače 1996.) *Esperanto*, 1081 (5).

Maretić, T. (1892). Misli o umjetnom svjetskom jeziku. *Svečana sjednica Akademije 10. prosinca 1891, iz CVIII, knjige Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, str. 182-208.*

McCormack Brown, K.(1999). Theory of Reasoned Action / Theory of PLanned Behavior. University of South Florida. Pristup 20.4.2001. na str. http://hsc.usf.edu/~kmbrown/TRA_TPB.htm

OEA, (2001). Office of Educational Assessment. University of Washington. Pristup 14.12.2002. na str. <http://www.washington.edu/oea/item.htm>

Ošlak, V. (1997). *Pojasnilo prijateljem o Esperantu*. Slovenj Gradec- Ravne na Koroškem.

Pandža, G. (2002). Hrvatska može u svijet ne s jeftinom nego s obrazovanom radnom snagom. *Vjesnik*, 19.6.2002. Pristup 22.12.2002. na str. <http://www.vjesnik.com/html/2002/06/19/Clanak.asp?r=tem&c=1>

- Papalia, D. E. & Wendkos Olds, S. (1992). *Human Development*. McGraw-Hill, Inc, 5th edition, USA.
- Parun, V.(1999). *Modrine - izabrane pjesme*. Novaković, A. (Ur.), IKS, Zagreb.
- Pennington, D.C. (1997). *Osnove socijalne psihologije*. Slap, Jastrebarsko.
- Petković, S. & Magdalenić, I. (1977). *Elementi socijalne psihologije*. Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Petz , B. (Ur.), (1992). *Psihologijski rječnik*. Prosvjeta, Zagreb.
- Piron, C. (1989). *La bona lingvo*. Pro esperanto, Vieno kaj Hungara Esperanto-Asocio, Budapest.
- Piron, C. (2000). Linguistic Communication - A Comparative Field Study. *Esperanto Document 46A*, UEA, Rotterdam.
- Pleadin, J. (2001). Osobni kontakti putem tel. i e-pošte. Ljeto-jesen 2001.
- Pleadin, J. (2002). *Biografija leksikono de kroatiaj esperantistoj*. Grafokom, Đurđevac.
- Prišlin, R. (1991). Kada se i kako naše ponašanje slaže s našim stavovima? U Kolesarić, V. (Ur.): *Uvod u psihologiju - suvremena, znanstvena i primjenjena psihologija*. Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, str. 175-213.
- Rašić, N. (1992). Nijaj membroj respondis pri UEA kaj pri si mem. *Esperanto* vol. LXXXV, n-ro 1036(4):66-68.
- Rašić, N. (1994). *La rondo familia. Sociologiaj esploroj en Esperantio*, Edistudio, Pisa.
- Sideridis, G.D., Kaissidis, A. & Padeliadu, S. (1998). Comparison of the Theories of Reasoned Action and Planned Behaviour. *British Journal of Educational Psychology*, 68, 563-580.
- Štimec, S. (Ur.), (1993). *Osamljenik - pjesme hrvatskih pjesnika na petnaest jezika*. IKS, Zagreb.
- Targowska, A. U. (2001). *Exploring Young Children's 'Racial' Attitudes in an Australian Context – the Link Between Research and Practice*. Individual paper, Edith Cowan University, Joondalup. Pristup 22.12.2002. na str. <http://www.aare.edu.au/01pap/tar01193.htm>
- Terry, D. J. & Hogg, M. A. (1996). Group Norms and the Attitude-Behavior Relationship: A Role for Group Identification. *Personality & Social Psychology Bulletin*, Vol. 22 Issue 8, p776, 18p. Pristup 4.4.2001. na str. <http://search.global.epnet.com> , EBSCO, Academic Search Premier bazu podataka.

- Tišljar, Z. (1998). *Eŭropa ideologio*. Inter-kulturo, Maribor.
- Tonkin, H. (1977). *Esperanto and International Language Problems: A Research Bibliography*. Esperantic Studies Foundation, Inc, Washington.
- Trafimow, D. & Finlay, K. A. (1996). The Importance of Subjective Norms for a Minority of People: Between-Subjects and Within-Subjects Analyses. *Personality & Social Psychology Bulletin*, Vol. 22 Issue 8, p820, 9p.
 Pristup 19.4.2001. na str. [http:// search.global.epnet.com](http://search.global.epnet.com) , EBSCO, Academic Search Premier bazu podataka.
- UEA (2001). *Kongresa libro*. 86-a Universala Kongreso de Esperanto. Grafokom, Đurđevac.
- Vallerand, R.J., Deshaies P., Cuerrier, J.-P., Pelletier, L.G. & Mongeau, C. (1992). Ajzen and Fishbein's Theory of Reasoned Action as Applied to Moral Behavior: A Confirmatory Analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 62, No. 1, 98-109.
- Vaute, P. (2003). Les langues, parlons-en. Universel - Les espoirs des espérantistes. *La Libre Belgique*, 14.1.2003. Pristup 18.1.2003. e-pošta, osobni kontakt.
- Vukosav, Ź. (1978). Kako treba citirati psihologijsku literaturu. *Revija za psihologiju*, Vol. 17, Br. 1-2, 89-97.
- Zvonarević, M. (1989). *Socijalna psihologija*. Školska knjiga, Zagreb.
- Wells, J. (1989). *Lingvistikaj aspektoj de Esperanto*. UEA, Rotterdam.
- Witteveen, J. (2002). *Jarlibro*. UEA, Rotterdam.

7. PRILOZI

PRILOG - A (prilozi iz dijela "uvod"

- prikaz e-gramatike

- kratka kronologija e-pokreta u Hrvatskoj)

PRILOG - B (Upitnik, peticija i list za komentare)

PRILOG - C (tablični prikazi iz dijela "analiza podataka i
rasprava rezultata")

PRILOG - A

Kratka kronologija esperantskog pokreta u Hrvatskoj : povijest i događanja¹⁶

Povijest: Prvi esperantisti (u gradu Osijeku) datiraju od 1889. godine.

1908. god. u Zagrebu je osnovano Ujedinjenje hrvatskih esperantista. Između 1918 i 1941. god. osnovana su mnoga esperantska društva širom Hrvatske koja su pokazivala iznimnu aktivnost. Odmah nakon 2. svjetskog rata obnovljena su mnoga društva i Hrvatski savez za esperanto. Dugogodišnju aktivnost njeguju hrvatske udruge esperantista željezničara i slijepih osoba.

Međunarodni susreti i manifestacije:

38. UK- Universala Kongreso, *Svjetski međunarodni kongres* (Zagreb, 1953)

Esperantsko kampiralište Primošten (1960-1974)

PIF - Pupteatra Internacia Festivalo, *Međunarodni festival lutaka* (Zagreb, od 1986; jubilarni 25. PIF - 1992. godine)

53. SAT-kongreso, Sennacieca Asocio Tutmonda, *Kongres SAT-a , 'Bez'-nacionalnog svjetskog udruženja* (Rijeka, 1980)

Internacia Kongreso de Blindaj Esperantistoj, *Međunarodni kongres slijepih esperantista* (Zagreb, 1981)

44. IJK - Internacia Junulara Kongreso, *Svjetski međunarodni kongres mladih* (Zagreb, 1988)

54. IJK - Internacia Junulara Kongreso, *Svjetski međunarodni kongres mladih* (Rijeka, 1998)

86. UK - Universala Kongreso, *Svjetski međunarodni kongres* (Zagreb, 2001), te mnogi drugi susreti i stručni simpoziji.

¹⁶ *Prijevod dijela brošure s kratkim pregledom esperanta u Hrvatskoj ("Esperanto en Kroatio"), autora I. Špoljarca.(1992).*

PRILOG - B

ESPERANTO - 2001

Ovim upitnikom želi se ispitati mišljenje esperantista o današnjem položaju esperanta u svijetu.

Najljepše Vas molim da odgovorite na sva postavljena pitanja. Podaci će se koristiti kao grupni podaci, odnosno nigdje se neće navoditi pod imenom i prezimenom.

Najsrdajnije zahvaljujem na suradnji !

IME I PREZIME_____

DATUM: _____

SPOL: Ž M DOB_____

ZANIMANJE_____

Molim Vas da na skali od 5 stupnjeva označite svoj stupanj slaganja sa svakom tvrdnjom, pri čemu je 1 = uopće se ne slažem, a 5 = u potpunosti se slažem s navedenom tvrdnjom. Zaokružite onaj broj koji odgovara Vašem stupnju slaganja/neslaganja.

1 = uopće se ne slažem 5 = u potpunosti se slažem

1.	Esperanto ne pruža niti jednoj naciji govorničku prednost i zato se zalažem da bude sredstvo međunarodne komunikacije.	1	2	3	4	5
2.	Da esperanto nešto vrijedi, već bi bio međunarodni jezik.	1	2	3	4	5
3.	Esperanto kao neutralan jezik je optimalno jezično sredstvo za rješavanje kriznih i konfliktnih situacija.	1	2	3	4	5
4.	Korijeni esperanta su pretežno u europskim jezicima, pa je normalno da bude europski jezik.	1	2	3	4	5
5.	Esperanto je ružan i neprirodan jezik, i zato ne može biti šire prihvaćen.	1	2	3	4	5
6.	Esperanto jednako pripada svim Europljanima, za razliku od engleskog.	1	2	3	4	5

1 = uopće se ne slažem 5 = u potpunosti se slažem

7.	Po mojem mišljenju esperantisti zapravo ne žele da se esperanto širi, jer bi tako postao manje egzotičan.	1	2	3	4	5
8.	Esperanto je neprimjeren za izražavanje čovjekovih misli i osjećaja, za razliku od nacionalnih jezika.	1	2	3	4	5
9.	Esperanto potiče ljubav prema stranim jezicima, a ne ekonomsku prevlast zatiranjem drugih jezika.	1	2	3	4	5
10.	Esperanto ne može imati veći politički utjecaj u Europi ili svijetu i uzaludno je zalagati se za to.	1	2	3	4	5
11.	Smatram da bi esperanto kao jezik Europljana, riješio mnoge probleme našeg kontinenta.	1	2	3	4	5
12.	Esperanto ugrožava položaje nacionalnih jezika.	1	2	3	4	5
13.	Previše je svađa i neprofesionalnosti unutar esp. pokreta da bi se on razvio u značajnijeg kandidata za međunarodni jezik.	1	2	3	4	5
14.	Samo esperanto garantira jednakost svih jezika u budućem međunarodnom, komunikacijskom poretku.	1	2	3	4	5
15.	Zalažem se da lokalni jezik bude znak regionalnog, nacionalni-nacionalnog, a esperanto znak europskog identiteta.	1	2	3	4	5
16.	Esperantisti su umišljeni ljudi koji ne žele trošiti energiju na upoznavanje "glupih" neesperantista s esperantom.	1	2	3	4	5
17.	Esperanto je dovoljno postigao od svog rođenja, i sada treba održavati postojeće stanje.	1	2	3	4	5
18.	Samo esperanto može stvoriti svijest o europskom identitetu.	1	2	3	4	5
19.	Esperanto nije nacionalni jezik i stoga se zalažem za njegovo korištenje u međunarodnim kontaktima.	1	2	3	4	5
20.	Esperantistima je sasvim dobro s esperantom kakav je sada.	1	2	3	4	5

Kako ste saznali za esperanto:

- a) od prijatelja, rođaka
- b) putem novinskog članka
- c) od suradnika na poslu, u školi, od profesora
- d) na TV-u, radiu, Internetu
- e) pamfleti, brošure, i dr. reklamna literatura

Koje godine: _____

Između slijedećih tvrdnji zaokružite onu koja najbliže opisuje Vaše zanimanje u esperantu:

1. Početnik sam u učenju esperanta: jezika, kulture i ljudi.
2. Koristim esperanto i sudjelujem u esperantskom pokretu:
članstvom u esperantskoj organizaciji (ili više njih), čitam esperantsku
literaturu, časopise, sudjelujem u esp. susretima, kontaktiram esperantiste iz drugih država.
3. Ranije sam bila/bio aktivan/na u esperantskom pokretu, a sada nisam zbog drugih obaveza i načina života.
4. Radim za esperanto (volonterski, profesionalno). Sudjelujem u organizaciji esperantskih susreta (festivala, seminara, kongresa), podučavam esperanto, pišem članke za esp. i dr. časopise, informiram druge ljude o esperantu, i dr.)

Upišite koji od ovih razloga za bavljenje esperantom je Vama osobno na 1. mjestu, koji na 2. a koji na 3.

_____ Esperanto pruža mogućnost međunarodnih kontakata, upoznavanje različitih kultura i svijeta.

_____ Vjerujem u ideju jednog jezika za sve ljude. Želio/željela bih da i drugi vjeruju u ujedinjenje svih ljudi kroz jedan jezik, esperanto. Tako bi se riješilo sporazumijevanje i sukobi među ljudima.

_____ Esperanto me zanima kao jezični fenomen. Samo je planski jezik (ne nužno esperanto) pravo rješenje problema međunarodnog jezika.

Odgovorite na slijedeće tvrdnje zaokruživanjem odgovarajućeg stupnja njene točnosti.

1 = uopće nije tačno, a 5 = potpuno je tačno.

Da bih se trebala/o zalagati za širenje esperanta smatraju:

1. Moja obitelj (i/ili partner)	1	2	3	4	5
2. Prijatelji	1	2	3	4	5
3. Suradnici na poslu i/ili pretpostavljeni (učenici i studenti, profesori u školi)	1	2	3	4	5
4. Esperantska zajednica	1	2	3	4	5
5. Šira zajednica	1	2	3	4	5

Općenito govoreći, često postupam u skladu s razmišljanjima :

1. Moje obitelji (i/ili partnera)	1	2	3	4	5
2. Prijatelja	1	2	3	4	5
3. Suradnika na poslu i/ili pretpostavljenih (učenika i studenata, profesora u školi)	1	2	3	4	5
4. Esperantske zajednice	1	2	3	4	5
5. Šire zajednice	1	2	3	4	5

1. Da li biste u slijedeća dva tjedna potpisali peticiju za prihvaćanje esperanta kao službenog jezika Europske unije.

1 = uopće nije vjerojatno

4 = vrlo je vjerojatno

1 2 3 4

2. Da li biste u slijedeća dva tjedna sudjelovali u distribuciji peticije među neesperantistima kako biste pomogli u kampanji za esperanto.

1 = uopće nije vjerojatno

4 = vrlo je vjerojatno

1 2 3 4

Ako ste spremni sudjelovati u distribuciji peticije u svrhu prikupljanja novih potpisa od neesperantista, molim Vas da zbog organizacije potpisivanja zaokružite koliki broj potpisa biste sakupili u naredna 2 tjedna.

Zaokružite jednu mogućnost :

a) 1- 5

b) 6-10

c) 11-15

d) 16 i više

Molim Vas pričekajte na listu peticije

U svrhu razumijevanja rezultata istraživanja
Ovi podaci su anonimni (bez potpisa) !

Molim Vas da napišete razloge:

nepotpisivanja
peticije _____

nesudjelovanja u distribuciji peticije u svrhu
potpisivanja _____

PRILOG - C

Tablica 1 - Nespuriozne korelacije pojedinih čestica s ukupnim rezultatom i Cronbach alpha bruto rezultata kad je pojedina čestica izbačena - skala stavova

rbč	čestica	r	α
2	da esperanto nešto vrijedi, već bi bio međunarodni jezik	0.3757	0.7881
3	esperanto kao neutralan jezik je optimalno sredstvo za rješavanje kriznih i konfl..	0.4737	0.7792
7	po mojem mišljenju esperantisti zapravo ne žele da se esperanto širi, jer bi tako...	0.4165	0.7851
8	esperanto je neprimjeren za izražavanje čovjekovih misli i osjećaja, za razliku ...	0.3605	0.7895
10	esperanto ne može imati veći politički utjecaj u Europi ili svijetu i uzaludno je...	0.4745	0.7793
11	smatram da bi esperanto kao jezik Europljana riješio mnoge probleme našeg ...	0.5579	0.7702
13	previše je svada i neprofesionalnosti unutar Esp. pokreta da bi se on razvio u ...	0.3569	0.7923
14	samo esperanto garantira jednakost svih jezika u budućem međunarodnom	0.4881	0.7773
15	zalažem se da lokalni jezik bude znak regionalnog, nacionalni-nacionalnog, a ...	0.5226	0.7738
16	esperantisti su umišljeni ljudi koji ne žele trošiti energiju na upoznavanje	0.3083	0.7931
18	samo esperanto može stvoriti svijest o europskom identitetu	0.4513	0.7831
19	esperanto nije nacionalni jezik i stoga se zalažem za njegovo korištenje u ...	0.5659	0.7743

Legenda za tablice br. 2 i 3 : rbč - redni broj čestice

r - pokazatelj koliko svaka čestica zaista mjeri i razlikuje sudionika prema ukupnom rezultatu

α - Cronbachov koeficijent pouzdanosti cijele skale nakon pojedine čestice

Tablica 2 - Nespuriozne korelacije pojedinih čestica s ukupnim rezultatom i Cronbach alpha bruto rezultata kad je pojedina čestica izbačena - skala subjektivnih normi

rbč	čestica	r	α
sn1	moja obitelj (i/ili partner)	0.4210	0.7192
sn2	prijatelji	0.6035	0.6308
sn3	suradnici na poslu i/ili pretpostavljeni (učenici i studenti, profesori u školi)	0.5324	0.6781
sn4	esperantska zajednica	0.4818	0.6856
sn5	šira zajednica	0.4925	0.6857

Tablica 3 - Karakteristični korijeni i postotak objašnjene varijance za ekstrahirane faktore skale stavova prema širenju esperanta

faktor	karak. korijen	% V
1	3.86325	32.2
2	1.76176	14.7
3	1.02614	8.6

Tablica 4 - Faktorske saturacije čestica skale stavova prema širenju esperanta nakon Varimax rotacije glavnih komponenti

rbč	ČESTICE	SATURACIJE
F 1		
3	esperanto kao neutralan jezik je optimalno sredstvo za rješavanje kriznih...	0.56984
11	smatram da bi esperanto kao jezik Europljana riješio mnoge probleme našeg	0.69533
14	samo esperanto garantira jednakost svih jezika u budućem međunarodnom...	0.74705
15	zalažem se da lokalni jezik bude znak regionalnog, nacionalni-nacionalnog	0.61462
18	samo esperanto može stvoriti svijest o europskom identitetu	0.72797
19	esperanto nije nacionalni jezik i stoga se zalažem za njegovo korištenje u ...	0.79219
F 2		
2	da esperanto nešto vrijedi, već bi bio međunarodni jezik	0.71301
8	esperanto je neprimjeren za izražavanje čovjekovih misli i osjećaja, za razl...	0.71018
10	esperanto ne može imati veći politički utjecaj u Europi ili svijetu i uzalud...	0.59947
16	esperantisti su umišljeni ljudi koji ne žele trošiti energiju na upoznavanje	0.58445
F 3		
13	previše je svađa i neprofesionalnosti unutar Esp. pokreta da bi se on razvio...	0.75235
7	po mojem mišljenju esperantisti zapravo ne žele da se esperanto širi, jer bi...	0.64583

Tablica 5 - Faktorske saturacije čestica skale subjektivnih normi za širenje esperanta

rbč	ČESTICE	SATURACIJE
F 1 - /karakteristični korijen = 2.49956/ %V = 50.0		
sn1	moja obitelj (i/ili partner)	0.38236
sn2	prijatelji	0.61723
sn3	suradnici na poslu i/ili pretpostavljeni (učenici i studenti, profesori u školi)	0.52673
sn4	esperantska zajednica	0.47818
sn5	šira zajednica	0.49506

Legenda za tablice br. 3, 4 i 5 : rbč - redni broj čestice

% V - postotak objašnjenje varijance

Tablica 6 - Prikaz odnosa rezultata na varijablama bihevioralna namjera (bn) i odabir broja potpisa (N=139)

brojpot	namjera za skupljanje potpisa (bn)					
	1	2	3	4	N[1]	%
0	16	2	3	3	24	17.3
1-5	6	6	9	12	33	23.7
6-10	2	3	12	16	33	23.7
11-15	0	0	7	10	17	12.2
16 i više	0	1	2	29	32	23.0
N	24	12	33	70	139	100
%	17.3	8.6	23.7	50.4	100	

Tablica 7 - Prikaz odnosa rezultata na varijablama bihevioralna namjera (bn-r) i skupljanje potpisa (N=139)

skuppot	namjera za skupljanje potpisa (bn-r)					
	1	2	3	4	N[1]	%
0	43	9	16	36	104	74.8
1	1	3	7	24	35	25.2
N	44	12	23	60	139	100
%	31.7	8.6	16.5	43.2	100	

Zajednička legenda za obje tablice:

skuppot	0 - sudionici koji nisu skupljali potpise - "neskupljači"
	1 - sudionici koji su skupljali potpise - "skupljači"
N[1]	dva sudionika nisu imala podatke na varijablama "bn" "bn-r", pa je ukupni uzorak smanjen na 139 sudionika
bn, bn-r	1,2 - manji stupanj namjera za skupljanje potpisa (kod 0)
	3,4 - veći stupanj namjera za skupljanje potpisa (kod 1)
brojpot	razred s određenim brojem potpisa
N	broj sudionika u pojedinom redu ili stupcu
%	postotak sudionika u pojedinom redu ili stupcu

Tablica 8 - Aritmetičke sredine, standardne vrijednosti, K-S Z-vrijednosti, i razine rizika u stavu i subjektivnoj normi za različite stupnjeve bihevioralne namjere

bn		M	σ	N	Z	p
1	stav	44.38	8.99	24	0.47	0.982
	sn	33.96	25.95	24	1.28	0.077
2	stav	44.36	4.32	11	0.64	0.807
	sn	31.73	19.02	11	0.54	0.929
3	stav	49.26	6.69	31	1.02	0.248
	sn	44.06	19.60	31	0.63	0.821
4	stav	51.69	5.48	68	0.9	0.393
	sn	46.73	19.71	63	0.46	0.983
0 - rekod.	stav	44.37	7.76	35	0.61	0.849
	sn	33.26	23.73	35	0.99	0.275
1- rekod.	stav	50.93	5.96	99	1.14	0.147
	sn	45.85	19.61	94	0.55	0.920

* Provjerene su razlike između pojedinih skupina namjere pomoću jednosmjerne analize varijance, kako bi se otklonile sumnje da kategorije koje se odnose na manje izraženu namjeru iskrivljuju linearan rast podataka (budući da je poredak prosječnih vrijednosti stava i norme na različitim stupnjevima namjere slijedeći 2-1-3-4 i za stav i za normu). SN (nema značajnih razlika između skupina uz rizik 5%. Dakle postoji linearno povećanje prosječnih rezultata norme od manje prema više izraženoj namjeri.). STAV (Značajne razlike između 1-4, 2-4 skupine uz rizik manji od 1%. Dakle postoji linearno povećanje prosječnih rezultata stava od manje do više izražene namjere. Kod skupina dihotomizirane varijable, razlike u stavu i normi su značajne ($p < .01$)).

Tablica 9 - Aritmetičke sredine, standardne vrijednosti, K-S Z-vrijednosti, i razine rizika u stavu i subjektivnoj normi za različite stupnjeve rekodirane bihevioralne namjere

bn-r		M	σ	N	Z	p
1	stav	46.36	8.96	44	0.56	0.916
	sn	37.49	24.47	41	0.91	0.379
2	stav	44.58	4.19	12	0.75	0.632
	sn	31.73	19.02	11	0.54	0.929
3	stav	49.00	4.91	23	0.86	0.446
	sn	47.17	20.08	23	0.74	0.640
4	stav	52.40	4.92	60	0.76	0.606
	sn	46.35	18.88	54	0.56	0.907
0 - rekod.	stav	45.98	8.17	56	0.56	0.914
	sn	36.27	23.37	52	0.74	0.641
1 - rekod.	stav	51.46	5.12	83	0.69	0.722
	sn	46.60	19.12	77	0.73	0.668

* Provjerene su razlike između pojedinih skupina namjere pomoću jednosmjerne analize varijance, kako bi se otklonile sumnje da kategorije koje se odnose na manje izraženu namjeru iskrivljuju linearan rast podataka (budući da je poredak prosječnih vrijednosti stava i norme na različitim stupnjevima namjere slijedeći 2-1-3-4 i za stav i za normu). SN (nema značajnih razlika između skupina uz rizik 5%). Dakle postoji linearno povećanje

prosječnih rezultata norme od manje prema više izraženoj namjeri.). STAV (Značajne razlike između 1-4, 2-4 skupine uz rizik manji od 1%. Dakle postoji linearno povećanje prosječnih rezultata stava od manje do više izražene namjere. Kod skupina dihotomizirane varijable, razlike u stavu i normi su značajne ($p < .01$).

Tablica 10 - Aritmetičke sredine, standardne vrijednosti, K-S Z-vrijednosti, i razine rizika u stavu i subjektivnoj normi za varijablu skupljanje potpisa

skuppot		M	σ	N	Z	p
0	stav	48.30	7.48	104	0.92	0.368
	sn	39.56	21.02	94	0.65	0.788
1	stav	52.09	4.52	35	0.56	0.914
	sn	50.14	20.99	35	0.55	0.921

Zajednička legenda za tablice 8, 9, 10:

bn, bn-r	bihevioralne namjere za skupljanje potpisa
0 - rekod.	1. i 2. stupanj bn, bn-r varijabli rekodiran u manji stupanj namjere
1 - rekod.	3. i 4. stupanj bn, bn-r varijabli rekodiran u veći stupanj namjere
N	broj sudionika u pojedinom redu
M	aritmetička sredina
σ	standardna devijacija
Z	vrijednost z dobivena Kolmogorov-Smirnovljevim testom za testiranje značajnosti odstupanja od normalne distribucije
p	stupanj rizika
skuppot	skupljanje potpisa (0- neskupljači, 1- skupljači)